

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“MALİYYƏ BAZARLARININ İNKİŞAFINDA SIĞORTA
ŞİRKƏTLƏRİNİN ROLUNUN YÜKSƏLDİLMƏSİ YOLLARI”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Sadıqova Nərgiz Şəmsəddin

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**
“ _____ ” _____ **2021-ci il**

**“MALİYYƏ BAZARLARININ İNKİŞAFINDA SIĞORTA
ŞİRKƏTLƏRİNİN ROLUNUN YÜKSƏLDİLMƏSİ YOLLARI”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 – Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə bazarları

Qrup: 674

Magistrant:

Sadıqova Nərgiz Şəmsəddin qızı
_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d İbadov Seymur Vaqif oğlu
_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu
_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu
_____ **imza**

BAKI – 2021

Elm andı

Mən, Sadıqova Nərgiz Şəmsəddin qızı and içirəm ki, “Maliyyə bazarlarının inkişafında sığorta şirkətlərinin rolunun yüksəldilməsi yolları” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

MALİYYƏ BAZARLARININ İNKİŞAFINDA SİĞORTA ŞİRKƏTLƏRİNİN ROLUNUN YÜKSƏLDİLMƏSİ YOLLARI

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Dissertasiya işi sığorta fəaliyyətinin maliyyə bazarları üçün əhəmiyyətini müəyyənləşdirib, xüsusi fondlar hesabına formalaşan sığorta sistemini daha dərinəndən öyrənməyə yönəlmişdir.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiya maliyyə bazarlarında sığorta şirkətlərinin rolunun artırılması üçün təkliflər verilməsində, Azərbaycan və dünya təcrübəsində maliyyə bazarları üzrə sığorta müəssisələrinin inkişafı ilə bağlı məqsədli proqramların işlənilib hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Dissertasiyanın yerinə yetirilməsində müqayisəli təhlil, sintez təhlili, sistemli yanaşma və SWOT təhlili metodları və elmi araşdırma, qruplaşdırma, müşahidə, qrafik tədqiqat, analiz-sintez üsullarıdır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiyada Azərbaycan maliyyə bazarlarında sığorta fəaliyyəti təhlil edilmiş, onun müasir dövrdə iqtisadi cəhətdən rolu qiymətləndirilmişdir. Tədqiqat işində sığorta şirkətinin əsas gəlir və xərcləri analiz edilmiş, artım və geriləmə, yaranan problemlər aydın şəkildə göstərilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Covid 19 pandemiyası ilə əlaqədar olaraq, əsasən informasiya bazasının ümumiləşdiyi kitabxanaların bağlı olması, vacib materillərin elektron versiyasının olmaması, məhdudiyyət yaradan problemlərin əsasını təşkil edir. Bundan əlavə sözügedən mövzu ilə əlaqədar mənbələrin daha çox rus və ingilis dillərində olması vacib terminlərin təhlilində çətinlik yaradır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Maliyyə bazarlarında sığorta şirkətlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılır və beynəlxalq standartlara uyğun tətbiq olunması üçün təkliflər verilir;

Sığorta təşkilatlarının maliyyə fəaliyyətinin nəticələri qiymətləndirilir və onlardan istifadə olunma istiqamətləri təhlil edilir;

Sığorta ehtiyatlarının investisiyaya yönəldilməsi prinsipləri və bu prinsiplər əsasında şirkətlərin rolunun yüksəldilməsi üçün təkliflər verilir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Dissertasiya maliyyə bazarlarında sığortanın inkişaf perspektivləri və maliyyə bazarlarında sığortanın rolunun yüksəldilməsi üçün təkliflər verilməsində və bununla yanaşı məqsədli proqramların işlənilib hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: sığorta, sığorta haqları, sığorta ödənişləri, qiymətli kağızlar, səhm, istiqraz

WAYS TO INCREASE THE ROLE OF INSURANCE COMPANIES IN THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL MARKETS

SUMMARY

The actuality of the subject: The dissertation identifies the importance of insurance activity for financial markets and focuses on a more in-depth study of the insurance system formed at the expense of special funds.

Purpose and tasks of the research: The dissertation can be used to make proposals to to develop targeted programs for the development of insurance companies in the financial markets in Azerbaijan and the world.

Used research methods: Comparative analysis, synthesis analysis, systematic approach, SWOT analysis methods and scientific research, grouping, observation, graphic research, analysis-synthesis methods in the implementation of the dissertation.

The information base of the research: The dissertation analyzes the insurance activity in the financial markets of the Republic of Azerbaijan, its economic role in modern times is assessed.

Restrictions of research: In connection with the Covid 19 pandemic, the closure of libraries where the database is generalized, the lack of electronic versions of important materials, are the main problems that create limitations.

The novelty and practical results of investigation: The directions of improvement of insurance companies in the financial markets are studied and proposals are given for their application in accordance with international standards.

Scientific-practical significance of results: The dissertation can be used to make proposals for the development prospects of insurance in the financial markets and to increase the role of insurance in the financial markets, as well as the development of targeted programs.

Key words: insurance, insurance premiums, insurance payments, securities, stocks, bond

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AB	Avropa Birliyi
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
ASC	Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
AZN	Azərbaycan manatı
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
RF	Rusiya Federasiyası
TSB	Türk Sığorta Birliyi
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. MALİYYƏ BAZARLARINDA SIĞORTA FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI	14
1.1. Sığorta siyasətinin mahiyyəti və nəzəri əsasları	14
1.2. Maliyyə bazarlarında sığorta şirkətlərinin yeri və rolu	17
1.3. Sığorta strategiyasının hazırlanmasında maliyyə bazarları fəaliyyətinin əhəmiyyəti.....	23
1.4. Sığorta qanunvericiliyi və maliyyə bazarlarında sığorta investisiyasının dövlət tənzimlənməsi	27
II FƏSİL. MALİYYƏ BAZARLARINDA SIĞORTA FƏALİYYƏTİNİN TƏTBİQİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	33
2.1. Sığorta şirkətlərinin gəlir və xərclərinin təhlili	33
2.2. Sığorta şirkətlərinin real vəziyyətinin qiymətləndirilməsi	40
2.3. Müasir dövrdə sığorta strategiyasının hazırlanmasında risklərin qiymətləndirilməsi	45
III FƏSİL. MALİYYƏ BAZARLARINDA SIĞORTA FƏALİYYƏTİNİN FORMALAŞMASI VƏ ROLUNUN YÜKSƏLDİLMƏSİNİN SOSIAL NƏTİCƏLƏRİ VƏ PERSPEKTİV İSTİQAMƏTLƏRİ.....	51
3.1. Maliyyə bazarlarında sığorta şirkətlərinin formalaşmasının dünya təcrübəsi və onun təkmilləşdirilməsi yolları	51
3.2. İnkişaf etmiş ölkələrin sığorta sistemindəki yeniliklərin Azərbaycanın sığorta sisteminə tətbiqi və Azərbaycan maliyyə bazarlarında sığorta şirkətlərinin rolunun yüksəldilməsi istiqamətləri	61
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	65
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI.....	67
Şəkillərin siyahısı.....	70
Cədvəllərin siyahısı.....	70
Qrafiklərin siyahısı	70

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Dissertasiya işi sığorta fəaliyyətinin maliyyə bazarları üçün əhəmiyyətini müəyyənləşdirib, xüsusi fondlar hesabına formalaşan sığorta sistemini daha da dərindən öyrənməyə yönəlmişdir. Bu sahədə istər milli, istərsə də dünya təcrübəsindən istifadə edərək, maliyyə bazarları üçün sığorta sisteminin inkişafı və sığorta şirkətlərinin rolunun yüksəldilməsinin, vətəndaşlar üçün sosial təminatın, dövlətin iqtisadi mənafeələrinin təmin edilməsi üçün təklif və layihələrin hazırlanmasına əsaslanır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta təşkilatları iqtisadi və sosial həyatın başlıca təminatçısı kimi böyük əhəmiyyətə malikdirlər və gəlirlər hesabına dəymiş zərərin ödənilməsi ilə yanaşı, mənfəət yaradılmasını nəzərdə tuturlar. Söylədiyimiz fikrə əsasən, ümumi dissertasiya işində toxunacağımız məsələ olaraq, sığorta-dəymiş zərərlərin aradan qaldırılmasıyla bağlıdır, həm də cəlb edilmiş vəsaitlərdən investisiyalar kimi istifadə olunmasıyla bağlıdır. Ümumilikdə iqtisadi və sosial həyatın əsas təminatçısı kimi sığorta bazarının və əhaliyə göstərilən sığorta xidmətlərinin səviyyəsi haqqında məlumat əldə edilməsi və qiymətləndirilməsi bütün dövrlər üçün lazımi mövzudur. Sığorta iqtisadi münasibətlərin bir növü olduğu üçün sığorta siyasətinin və sığorta şirkətlərinin rolunun yüksəldilməsi üzrə həyata keçirilən islahatlar və yeniliklər ölkənin beynəlxalq səviyyədə inkişafına da zəmin yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə bazarlarında sığorta sistemi vasitəsi ilə cəlb olunan vəsaitlərə daim ehtiyac olub. Maliyyə bazarlarının əsas iştirakçılarından biri də sığorta bazarlarıdır. Buna görə də, sığorta bazarlarında baş verən dəyişiklik və yenilik birbaşa maliyyə bazarlarının inkişafına şərait yaradır. Sığorta edən sığorta olunana dəymiş ziyanı ödəməklə, bu sığorta işi ilə bağlı çəkilən xərcləri maliyyələşdirməklə, sığorta fondunu yaradır və bu fondan istifadə edir. Və burdan da belə nəticəyə gəlmək olarki, sığorta üzrə pul dövriyyəsi 2 həlqədən ibarət olur. İlk növbədə, sığorta fondu yaradılır və ondan istifadə olunur, daha sonra isə sığorta fondu mənfəət əldə edilməsi məqsədi ilə investisiyaya yönəldilir. Sığorta şirkətləri

də öz növbəsində maliyyə aktivləri alaraq onu yeni aktivlərə dəyişib maliyyə bazarlarına təqdim etməsi nəticəsində onların inkişafına təkan verir.

Sığorta sistemini inkişafı iqtisadiyyatın inkişafına güclü təsir göstərir. Respublikamızda isə sığorta sektorunda həyata keçirilən müasir islahatların və layihələrin əsas məqsədi və vəzifələri, hər şeydən öncə, milli sığorta bazarının möhkəmləndirilməsindən ibarətdir. İnvestisiya qoymaq haqqında düşündükdə isə, insanların çoxu həyat sığortasını əlverişli bir seçim olaraq görməzləkdən gəlir. Fərqiində olmadıqları bu gün sığorta siyasətlərində bir çox fayda və çevikliyin olması və bunun layiqli bir investisiya seçimidir.

Bunlarla yanaşı, sığorta şirkətlərinin idarə olunması qanunvericiliklə tənzimlənir. Hər şeydən əvvəl, hər zaman sığorta müqaviləsi bağlanan zaman sığorta edən və sığorta olunana onların hüquq və vəzifələri haqqında məlumat verilməlidir. Bu dediklərimizdən belə nəticəyə gəlmək olarki, iqtisadi fəaliyyət kimi dəyərləndirilən sığorta münasibətinin həyata keçirilmə zamanı hüquqi əsaslara uyğun olur və hüquqi normalar çərçivəsində reallaşdırılır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Dissertasiya işinin ərsəyə gəlməsi zamanı Azərbaycanın iqtisadçı alimlərindən- Xankişiyev.B.A, Novruzov.N, Hüseynov.X, Xudiyev.N.N, Məmmədov.S, Həsənli.M.X., Mehdiyeva.L.T., Həsənova.A.İ., Qurbanova.T.Q, Məmmədov.S, Zeynalov.V, Tağıyev.A.M və başqa respublika müəllifləri tərəfindən tətqiq edilmiş mövzular üzrə vəsaitlərdən istifadə edilmişdir.

Bu tədqiqatlar maliyyə bazarı, bununla yanaşı, maliyyə bazarlarının inkişafında sığorta fəaliyyətini, sığorta üzrə qanunvericiliyi, həmçinin digər normativ sənədləri və sığorta sistemindən əldə olunan investisiyaları təşkil edir. Araşdırma zamanı Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyası, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidmətlərinin materiallarından istifadə olunmuşdur. Eləcə də xarici iqtisadçı alimlərdən - Пастухов Б.И, Федорова Т.А, Рейтман, Л.И, Шахов В.В, Адамчук Н.Г, Асабина

С.Н, Турбина К.Е, Юниси М, Ковалев В.В, Сахирова Н.П və başqalarının tədqiqatlarını xüsusi rolunu söyləmək vacibdir.

Adları çəkilən istər yerli, istərsə də xarici iqtisadçı alimlərin məqalə və əsərlərinin vacibliyini nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, bu əsərlərdə sığorta bazarlarının inkişafında maliyyə resurslarının idarə olunmasının, eləcə də maliyyə bazarları üçün sığorta şirkətlərinin əhəmiyyətli inkişafı və bununla əlaqədar olaraq, onların rollarının artırılmasının nəzəri-metodoloji və həmçinin, praktiki istiqamətləri və təkmilləşdirmə yolları üçün araşdırmalar aparılmışdır.

Tədqiqatın məqsədi və əsas vəzifələri: Dissertasiya işi maliyyə bazarlarında sığorta şirkətlərinin rolunun artırılması üçün təkliflər verilməsində, Azərbaycan və dünya təcrübəsində maliyyə bazarları üzrə sığorta müəssisələrinin inkişafı ilə bağlı məqsədli proqramların işlənilib hazırlanmasında istifadə edilə bilər. Tədqiqatın məqsədi həmçinin, sığorta qanunvericiliyi, sığorta şirkətlərinin maliyyə bazarlarına investisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Dissertasiya işində qarşıya qoyulmuş bir sıra vəzifələr vardır. Bunlardan birincisi və ən əsası sığorta sisteminin nəzəri əsaslarını və maliyyə bazarları üçün rolunu öyrənməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın predmeti və obyektı: Aparılmış tədqiqatın obyektı bazar iqtisadiyyatının əsasını özündə cəmləşdirən və maliyyə bazarlarının əsas iştirakçılarından biri olan sığorta bazarlarıdır. Predmet olaraq dəyərləndirsək, tədqiqatın predmetinin sığortanın dövlət tənzimlənməsi, sığorta şirkətlərin bu sahədə yatırdığı investisiyalar, həmçinin sığortanın hüquqi əsaslarından ibarət olduğunu deyə bilərik.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat işinin təşkilində həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət göstəricilərini özündə birləşdirən metodlardan istifadə olunmuşdur. Keyfiyyət analizi olaraq arxivlərin, sənədlərin araşdırılması və sığorta sahəsində xarici təcrübənin tətbiqinin öyrənilməsi (strategic benchmarking) alətlərindən və həmçinin bunlarla yanaşı, dissertasiya işinin yerinə yetirilməsində bir sıra digər təhlil metodlarından da istifadə olunmuşdur. Bunlar müqayisəli təhlil, sintez təhlili, sistemli yanaşma və SWOT təhlili metodları və elmi araşdırma, qruplaşdırma, müşahidə, qrafik tədqiqat, analiz-sintez üsullarıdır.

Sistemli yanaşma metodu-sığorta müəssisələrinin idarə edilməsi sistemində idarəetmə prinsiplərinin və dəyərlərin rolunu bütövlükdə xarakterizə etmək üçün və bugünkü günə gəlib çatanadək sığorta işinin idarəetmə prinsiplərinin təkamül prosesini tədqiq etmək üçün istifadə ediləcəkdir.

Sintez metodu-müxtəlif sığorta təşkilatların dəyərlər və idarəetmə prinsiplərinin tətbiqi ilə əlaqədar yanaşmalarının ümumiləşdirilməsi ilə bilavasitə bağlıdır.

Müqayisəli təhlil-müxtəlif sığorta şirkətlərin təşkilatlarının müqayisəli şəkildə təhlilinin aparılmasına yönəldiləcəkdir.

SWOT təhlilindən konkret tədqiqat obyektində maliyyə bazarlarında sığorta işinin güclü və zəif tərəflərini, imkan və təhlükələrini müəyyən edib ümumiləşdirmək üçün istifadə olunması nəzərdə tutulur.

Dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əsası sığorta işi üzrə milli və xarici ölkələrinin iqtisadçıların elmi əsərlərindəki sığorta nəzəriyyəsidir. Bu araşdırmamızda sığorta ilə əlaqədar qanunvericilik və digər normativ hüquqi aktları, həmçinin sığorta fəaliyyəti üzrə sığorta müqaviləsi iştirakçılarının bu qanunların tələblərinə cavab verməklə hüquq və vəzifələrinin öyrənilməsi, həmçinin maliyyə bazarlarında sığorta fondlarının rolunu yüksəltmək məqsədilə investisiya qoyuluşlarından, maliyyə alətlərindən istifadə yolları haqqında məlumat əldə etməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını xarici saytlar və ədəbiyyat vasitələri, Azərbaycan alimlərinin sığorta işinin təşkili və onun maliyyə bazarlarına tətbiqi sahəsində elmi-tədqiqat əsərləri, həmçinin mövzu ilə əlaqəli dövlətin qəbul etdiyi normativ-hüquqi aktlar təşkil edəcək. Mövzu yerli və xarici alimlərin materialları və internet resurslarında əldə olunan məlumatlar əsasında işlənəcək.

Dissertasiya işi maliyyə bazarlarında sığortanın inkişaf perspektivləri və maliyyə bazarlarında sığortanın rolunun yüksəldilməsi üçün təkliflər verilməsində və bununla yanaşı məqsədli proqramların işlənilib hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın informasiya bazası: Magistr dissertasiyasında Azərbaycan Respublikasının maliyyə bazarlarında sığorta fəaliyyəti təhlil edilmiş, onun müasir dövrdə iqtisadi cəhətdən rolu qiymətləndirilmişdir. Tədqiqat işində sığorta şirkətinin əsas gəlir və xərcləri analiz edilmiş, artım və gerilmə, onların səbəbləri, yaranan problemlər aydın şəkildə göstərilmişdir. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətləri, onların inkişaf dinamikası analiz edilmişdir. Bu sahədə görülən risklər, onların aşkar edilib aradan qaldırılması, risklərin baş verməsinin minimuma endirilməsi problemləri və onların həlli yollarından bəhs edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası son illərdə, maliyyə strukturu xüsusilə, sığorta şirkətlərinin aktivliyi, son illərdə sığortaya tələbatın artması bu sahədə canlanma statistika üzrə göstərilmişdir. Son beş ildə sığortaya olan tələbatın yüksəldiyini nəzərə alaraq tədqiqat işinin aparılması zəruridir. Bundan əlavə, magistratura və doktorantura pillələrində aparılan yeni fərdi tədqiqat işlərinin az olması tədqiqat işinin aparılmasının zəruriliyini tələb edir. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, yeni metodoloji üsullar bir araya gətirilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Covid 19 pandemiyası ilə əlaqədar olaraq, əsasən informasiya bazasının ümumiləşdiyi kitabxanaların bağlı olması, vacib materialların elektron versiyasının olmaması, məhdudiyyət yaradan problemlərin əsasını təşkil edir. Bundan əlavə sözügedən mövzu ilə əlaqədar mənbələrin daha çox rus və ingilis dillərində olması vacib terminlərin təhlilində çətinlik yaradır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın bir sıra elmi yenilikləri vardır.

- 1) Sığorta siyasətinin nəzəri-metodoloji məsələlər tədqiq edilir;
- 2) Maliyyə bazarlarında sığorta şirkətlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılır və beynəlxalq standartlara uyğun tətbiq olunması üçün təkliflər verilir;
- 3) Sığorta-risklərin başqalarına ötürüldüyü və ya bu risklərin başqaları ilə paylaşdığı bir sistemdir. Sığorta hər hansı bir itkiyə məruz qalmış şəxsi buna səbəb olmuş hadisədən əvvəlki maliyyə vəziyyətinə qaytarmaq üçün tətbiq olunan bir xidmətdir. Və sığorta elə bir xidmətdir ki, sığortalıların xüsusi davranış tələb edir. İlk növbədə bu xidmət sığorta şirkətinin əmək şəraitindən, etik davranış qaydalarından, təşkil olunan işlərin düzgün həyata keçirilməsində, ən başlıcası isə

sığortalılarla münasibətlərin qanunvericilik tələblərinə riayət edilməsindən icra edilməsindən ibarətdir;

4) Sığorta təşkilatlarının maliyyə fəaliyyətinin nəticələri qiymətləndirilir və onlardan istifadə olunma istiqamətləri təhlil edilir;

5) Sığorta ehtiyatlarının investisiyaya yönəldilməsi prinsipləri və bu prinsiplər əsasında şirkətlərin rolunun yüksəldilməsi üçün təkliflər verilir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın sonunda maliyyə bazarlarında sığorta şirkətlərinin inkişafı, sığorta xidmətlərinin hüquqi tənzimləmələr və normativ aktlara uyğun fəaliyyətinin nəticələri qiymətləndirilir. Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti onunla əlaqədardır ki, tədqiqatın nəticələrindən və təkliflərindən sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasında istifadə etməkdən və onların qoyduğu investisiyalardan ibarətdir. Tədqiqatın sonunda maliyyə bazarlarının əsas iştirakçısı kimi sığorta şirkətlərinin rolunun artırılması yollarının müəyyən edilməsi ilə bağlı nəticələrin əldə olunacaqdır.

I FƏSİL. MALİYYƏ BAZARLARINDA SIĞORTA FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Sığorta siyasətinin mahiyyəti və nəzəri əsasları

Sığorta şirkətlərinin sayının artması, yeni özəl sığorta şirkətlərinin yaranması və onların daha da təkmilləşməsi sığortaya olan tələb ilə birbaşa bağlıdır. Sığorta- insanları və işlərini müxtəlif təhlükə törədə biləcək hadisələrdən sığortalamaq üçün iqtisadi münasibətin bir növü olmaqla yanaşı, həm də sosial sferanın tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Sığorta işi həyatımızda mühim əhəmiyyət kəsb edən prosesdir. Bəs sığorta nədir? Bizim həyatımızda nə kimi rola malikdir? İlk öncə onu qeyd etmək istərdim ki, sığorta bir iqtisadi predmet kimi maliyyə kategoriyasına daxildir. Lakin onlar arasındakı fərq ondan ibarətdir ki, maliyyə ümümlikdə maliyyə resurslarının həm bölgüsü, həm də yenidən bölgüsü ilə tanınırsa, sığorta isə ancaq yenidən bölgünü özündə əks etdirir. Sığorta-sığorta olunanın iqtisadi-təsərrüfat proseslərinin fasiləsizliyini təmin etmək məqsədilə əmlakının və əmlak mənafeələrinin müdafiə olunması ilə bağlı mexanizmdir və bu zaman dəymiş zərərin qarşılığının ödənilməsi sığorta işinin hazırki dövrümüzdə əhəmiyyətini bir daha sübut edir. Rus professoru T.A. Fedorova "Sığorta fəaliyyətinin əsasları" dərslində sığortanın tərifini belə vermişdir: "Əslində sığorta, əhalinin şəxsi və iqtisadi həyatda mülkiyyət mənafeələrini təsadüfi xarakterli gözlənilməz qəzalardan qorumaq üçün nəzərdə tutulmuş məqsədli fondların yaradılmasıdır" (Федорова Т.А., 1999: c1). V.V. Şaxov isə belə düşünürdü ki, sığorta "fiziki və ya hüquqi şəxsin vurduğu zərərləri bir çox şəxs arasında bölüşdürməklə kompensasiya etməyin bir yolu"dur (Шaxов B.B., 1997: c1). Sığorta işinin mülkiyyət formasında asılı olmayaraq, onun qarşısında dayanan əsas vəzifəsi sığorta fəaliyyətinin daha perspektivli inkişafı və istər əhəmiyyətli, istərsə də müəssisə və təşkilatlara daha geniş və hərtərəfli xidmətin həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır və bu zaman sığorta şirkətlərinə bərabər şərait yaradılmalı bununla yanaşı, həmçinin sığorta olunanların öz öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi təmin olunmalıdır. Hazırki dövrümüzdə inkişaf edən cəmiyyətdə asanlıqla müşahidə edə

bilərik ki, əsas problemlərdən biri də iqtisadi həyatda artan risklərlə bağlıdır, bu risklər isə zərərin meydana gəlməsi nəticəsində yarana biləcək risklərdir. Sığorta şirkətlərinin maliyyə stabilliyinin formalaşması üçün sığortaçının risk strategiyasının inkişaf yolları müəyyənləşdirilir. İnsanlar bir-birinin təkrarı olmadığı üçün, onların düşüncə tərzini, məhsul seçimi, baxış bucağı fərqli olduğundan klassik iqtisadiyyat bunları nəzərə almış və müxtəlif fərdlər üçün risk daşımaq qabiliyyətinin müxtəlifliyini qəbul etmişlər.

Ümumiyyətlə, risk faktorlarının olması yarana biləcək zərər ehtimallarının artmasına səbəb olur. Başqa sözlə, insanlar baş verərkən onlara zərər verə biləcək risklərdən qaçmağa meyllidir. Hər hansı bir mənfi hadisə ehtimalı barədə məlumat, insanı o hadisələrdən sığortalanmağa sövq edir və insanlar qərar qəbul edərkən həm mənfi hadisənin baş vermə ehtimalını, həm də mümkün nəticələrini nəzərə alır.

Sığorta işində aydınlaşdırılmalı olan məsələlərdən biri də risklərdir. Çünki sığorta birbaşa risklərlə əlaqəlidir və risk vəziyyətini təhlil edərkən onları bir neçə qrupa ayırmaq olar.

1. Obyektiv və subyektiv risklər

Obyektiv risklər- insanların iradəsi və düşüncəsindən asılı olmayaraq formalaşan risklərdir. Faktlardan və məlumatlardan əldə edilir və ölçülə bilməyən risk kateqoriyasına aiddir.

Subyektiv risklər- insanların hadisələrə müxtəlif baxış bucağı nəticəsində yaranır, yəni bir sözlə, obyektiv risklərdən fərqli olaraq, insanların iradə və düşüncəsindən asılıdır və ölçülə bilən risklərə aid edilir.

2. Maddi və qeyri maddi risklər

Maddi risklər- pul ilə ölçülə bilən risklərdir. Misal olaraq, təbii fəlakət nəticəsində dəymiş ziyanın qarşılığının pul ilə ödənilməsidir

Qeyri maddi risklər isə pul ilə kompensasiya olunmayan risklərdir. Bura daha çox mənəvi cəhətdən dəyərli olan şeylər aid edilə bilər.

Məsələn sığorta olunan şəxsin əmlakında baş verən yanğın zamanı onun üçün vacib olan mənəvi əşyanın itməsi.

3.Xalis və spekulativ risklər.

Xalis risklər-yalnız 2 nəticə ilə sonlana bilir.Ya itki var,ya da yoxdur. Avtomobil qəzası itkiylə nəticələnə və yaxud itkisiz baş verə bilər.Hər iki ehtimalda avtomobil qəzası olacaqdır.

Spekulativ risklərdə isə-3 nəticə mövcud ola bilər.İtki,qazanc və ya hər ikisinin olmaması.

Sığortalanan risk xalis riskdir. Bu riskin əhəmiyyəti mənfəət qazanmaq deyil,zərərdən qorunmaqdır.Bir sözlə sığorta işi əmlak maraqlarına dəyən zərərin əvəzinin qarşılınması və onun qorunması ilə bağlıdır.

Müxtəlif zərər qruplarını nəzərə alaraq sığortanı 4 qrupa ayıra bilərik.

1) Mülkiyyət sığortası-bu sığorta növü sığortalının əmlakının itirilməsi və ya zədələnməsi səbəbiylə qəfil hadisələr nəticəsində yaranan itkilərə qarşı qoruyur.

Mülkiyyət sığortası yanğın, daşqın, oğurluq, və digər gözlənilməz hadisələrin yaratdığı zərərlərin ödənilməsini həyata keçirə bilər. İcarəyə verilən dövlət əmlakı istisna olmaqla, əsasən könüllü sığorta şəklində həyata keçirilir

2) Məsuliyyət sığortası- bu terminə aydınlıq gətirək. Sığorta olunan şəxsin başqa şəxslərə yaxud əmlaklara xəsarət yetirməsi və zərər vurməsi nəticəsində yaranan hadisələrdən qorunmanı təmin edən bir sığorta növüdür. Məsuliyyət sığortası, məhkəmə xərclərini və sığorta olunan tərəfin qanuni məsuliyyətə cəlb edildiyi hallarda ödənişləri həyata keçirir. Sığorta olunanı öz səhhətinə və əmlakına vurduğu zərər bu sığorta təminatına daxil deyil.

3) Sağlamlıq sığortası-bu sığorta bir növ qəza və xəstəlikdən yaranan zərərlərlə bağlıdır. Tibbi sığorta ayrı-ayrı şəxsləri və ailələri maddi ziyanlara qarşı qoruyur.

Həm tibbi xərclər üçün sığorta, həm də əlilliyə görə gəlir sığortası sağlamlıq sığortası qrupuna daxil edilir. Əlillik üçün gəlir sığortası zamanı sığortalıya xəstəlik yaxud hər hansı bədbəxt hadisə zamanı əmək qabiliyyətini tam və ya qismən itirdiyi hallarda, ona dəyən zərərin, yəni itirdiyi gəlirin qarşılığını ödəmək məqsədilə müəyyən vaxtlarda sığorta ödənişləri həyata keçirilir. Bəzi hadisələr varki, onlar qəfil baş verir və qarşısını almaq hər zaman mümkün olmaya bilər. İnsanlar bu cür qəfil,bədbəxt hadisələrin baş verə biləcəyini ağına belə gətirmir. Bu sığortanın

müsbət cəhəti odurki, belə hadisələr zamanı hadisə ilə üzləşən şəxs əmək qabiliyyətini tamamilə və o cümlədən, qismən itirsə belə vəziyyətinin bir qədər yüngülləşməyinə şərait yaradır.

4) Həyat sığortası- müqavilə qüvvədə olan zaman sığortalının vəfat etdiyi, yaxud sığorta müqaviləsində müəyyən olunan yaş həddinə çatdıqda və həmin müddətə qədər yaşadığı hallarda sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini təmin edir.

Müasir dövrümüzdə sığorta işinin təşkili prinsipləri aşağıdakılardır:

1.Demonopolizasiya-sığorta sistemində bazar münasibətlərinin formalaşması üçün əsas şərt sığorta təşkilatları arasında rəqabətdir,yəni sığorta işi bir neçə iştirakçı arasında bölünür.

2.Sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi- dövlət tənzimlənməsi sığorta işinin təşkili üçün zəruri alət və prinsipdir. Dövlət tənzimlənməsinin məqsədi səmərəli fəaliyyət göstərən sığorta bazarının formalaşmasını və inkişafını təmin etmək, müxtəlif təşkilati-hüquqi formada sığortaçıların fəaliyyəti üçün zəruri şərait yaratmaq, sığortalı və sığortaçının maraqlarını qorumaqdır.

3.Sığorta təşkilatlarının həm ölkə daxilində, həm də xaricdə bir-biri ilə əməkdaşlığı- sığorta işinin təşkili zamanı həm yerli, həm də xarici sığorta şirkətlərinin beynəlxalq sferada əməkdaşlığı da əsas nüanslardandır.Sığorta bazarı üçün böyük risklər olduqda sığorta şirkətlərinin əməkdaşlığı vacibdir.

1.2. Maliyyə bazarlarında sığorta şirkətlərinin yeri və rolu

Müasir bazar cəmiyyətində xüsusi iqtisadi münasibət növü kimi sığorta böyük əhəmiyyətə malikdir. Həm cəmiyyətin rifahı, həm də bazar münasibətlərinin inkişaf dərəcəsi ilə sığortanın inkişaf səviyyəsi arasında birbaşa əlaqə vardır. Sığorta sahəsində tələbin artmasına və inkişafına təkan verən hadisələrdən biri də bazar iqtisadiyyatına keçid ilə əlaqəlidir. XIII əsrdə əmlakı sığorta etmək məqsədi ilə “Sığorta” palatası Almanyanın Brukke şəhərində fəaliyyət göstərməyə başlamışdır (Xankişiyev B.A.,2006: s1). Londonda XVIII əsrin II yarısından etibarən sığorta işi aparılmağa başladı və buna təkan verən əsas səbəb o dövrdə baş vermiş böyük

yanğın olmuşdur. Növbəti əsrdə isə artıq demək olar ki, bütün Avropa ölkələrində sığorta sahəsində inkişaf etməyə və sığorta şirkətlərinin sayı artmağa başladı.

Milli sahədə sığortanın inkişafı isə XIX əsrin ortalarına təsadüf edir və bu zamandan etibarən sığorta sahəsinin tərəqqisi kapitalist münasibətlərinin, sahibkarlıq fəaliyyətinin eləcə də, neft sənayesində baş verən canlanma ilə əlaqədar olmuşdur. Karl Marksın “Sığorta şirkətləri ayrı-ayrı kapitalistlərin zərərlərini bütün kapitalistlər sinfinə paylayır” fikri kapitalist münasibətlərinin yaranması ilə bağlıdır (Маркс К., Энгельс Ф., 1961: с156).

Bu dövrlər ərzində sığortanın inkişafına şərait yaransa da, bir sıra problemlər də qaçınılmaz olmuşdur. Yeni sığorta fondlarının yaradılması, sığorta işi təşkilinin qanunvericiliyə əsaslanması, investisiya, eləcə də sığorta tarif metodikasının hazırlanması bu məsələlərin bir hissəsidir. Bazar iqtisadiyyatına keçid üçün nəinki sığorta sisteminin, eləcə də bütün bazarların inkişafını nəzərə alaraq demək olar ki, əsas şərtlərdən biri də rəqabətdir. Sığorta təşkilatları üçün rəqabət bu bazarda yeni sığorta növlərini inkişaf etdirməyə, onları mütəmadi olaraq təkmilləşdirməyə, eləcə də əhatə dairəsini genişləndirməyə təşviq edir. Sığorta bazarında eyni sığorta növləri üzrə fəaliyyəti həyata keçirən təşkilatlar arasında rəqabət ondan ibarət ola bilər ki, tarif dərəcələri azaldılsın, müqavilə bağlamaq şərtləri və sığorta ödənişləri üçün güzəştlər tətbiq edilsin.

Eyni zamanda sığorta işi fiziki və hüquqi şəxslərin həyatında əsas rol oynadığı üçün sığorta şirkətlərinin üzərinə daha çox məsuliyyət düşür. Onlar elə çalışmalıdırlar ki, iflas etməsinlər, fəaliyyətlərini dayandırmaq məcburiyyətində qalmasınlar.

Sığorta şirkətləri sığorta fondları hesabına formalaşır və sığorta müqaviləsi bağlayaraq sığorta xidmətlərini həyata keçirən bir strukturdur. Sığorta müqaviləsi ilə bir şəxs bir sığorta şirkətinə sığorta haqqı ödəyir və şirkət də öz növbəsində müəyyən bir gələcək zərər hadisəsinin baş verdiyini nəzərə alaraq sığorta olunana göstərilən məbləğləri ödəməyə zəmanət verir. Beləliklə, sığorta şirkətləri risk daşıyıcısı kimi fəaliyyət göstərir.

Sığorta şirkətləri maliyyə bazarlarında böyük investor olduqları üçün, sığortaçılar ilə banklar arasında artan əlaqələrin olduğu və sığortaçıların riskləri sığortalamaqla ev təsərrüfatlarının və firmaların maliyyə sabitliyini qoruduqları üçün əhəmiyyətli ola bilərlər.

Sığorta münasibətləri müəyyən olunan sığorta hadisələrində təşkilatların, fiziki, hüquqi şəxslərin və onların əmlak və maraqlarının müxtəlif təhlükələrdən sığortalanmasını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Sığorta bütün növ sığorta fəaliyyətlərini əhatə edən fəaliyyət növüdür. Sığorta sistemi yalnız ilkin sığortanı deyil, həm də təkrar sığortanı özündə birləşdirən mexanizmdir. Sığorta fəaliyyətini sığorta təşkilatları həyata keçirir. Bu təşkilatlar ixtisaslaşdırılmış dövlət və qeyri-dövlət təşkilatlarıdır. Bu sığorta təşkilatlarının fəaliyyət dairəsi daxili, xarici və hər ikisini də özündə birləşdirən qarışıq sığorta bazarlarını əhatə edə bilər. Sığorta təşkilatlarının inkişafı nə qədər yüksək olarsa, onların əhatə dairəsi o qədər genişlənər və həm daxili, həm də xarici bazarda özünü göstərir.

Hazırkı dövr üçün sığorta işinin təşkilinin əsas xüsusiyyəti onun inhisardan çıxarılmasıdır. "Rusiya Federasiyasında sığorta işinin təşkili haqqında" RF qanununun xüsusi bir maddəsi vardır ki, bu qanunda inhisarçılıq fəaliyyətinin və sığorta bazarındakı haqsız rəqabətin qarşısının alınmasından bəhs edir. Və bu zaman dövlət sığortası ilə yanaşı, özəl sığorta da meydana gəldi və inkişaf etməkdə davam edir. Sığorta şirkətləri sığorta fondları hesabına fəaliyyət göstərirlər və bu barədə V.V. Şaxov yazır: "Sığorta fondu təbii fəlakətlər, texnogen amillər və müxtəlif növ qəzaların cəmiyyətə vurduğu fəvqəladə ziyanı ödəmək üçün maddi və maliyyə mənbələri ehtiyatı şəklində yaradılır" (Шахов В.В., 2003: с8).

Sığorta olunanların sığorta şirkətlərinin müflisləşməsindən qorunması sığorta tənzimləməsinin əsas məqsədlərindən biridir. Bu məqsədə çatmaq üçün normalda sığorta şirkətlərinin maliyyə və idarəetmə sağlamlığını təmin etmək üçün bir sıra tənzimləmə və nəzarət tədbirləri qurulur və nəzarət orqanlarının nəzarət olunan şirkətlərin uğursuzluğunu qarşısını almaq üçün əllərindən gələni etmələri gözlənilir.

Lakin bəzi hallarda sığorta şirkətlərinin ciddi maliyyə çətinlikləri ilə qarşılaşması qaçılmazdır. Mümkün olan bütün nəzarət tədbirlərinə baxmayaraq,

sığorta şirkətləri iflas vəziyyətinə gələ bilər. Sığorta şirkətinin ödəmə qabiliyyəti olmadığı təqdirdə sığorta olunanların maraqlarını qorumaq üçün normal olaraq müəyyən tənzimləmə qurulur.

Sığorta şirkəti iflas vəziyyətinə gəldikdə, sığortalılar, tələbləri tam olaraq təmin olunmadığı üçün potensial maliyyə itkiləri ilə qarşılaşırlar. Belə bir vəziyyətdə sığortalıların qorunması və zərərlərini ödəmək üçün bir fond yaradılır. Bu cür sxemlər, bir sığorta şirkətinin iflas etməsi halında lazımi töhfələri və ya yığımları toplamaq üçün tərtib edilə bilər.

Sığortalıların qorunması fondları OECD ölkələri arasında kifayət qədər yayılmışdır. Sığortalıların müdafiəsi fondlarının əsas məqsədi sığorta şirkətlərinin, xüsusən fərdi və ya qeyri-peşəkar sığortalıların bir sığorta şirkətinin iflas olması halında maraqlarını qorumaqdır. Mümkün olan bütün nəzarət tədbirlərinə baxmayaraq iflas baş verdikdə, vəsaitlərin sığortalılar üçün son təhlükəsizlik şəbəkəsi olacağı gözlənilir.

Bu fondlar iki növə ayrılabilir. Birinci növə, sığortanın bir və yaxud da bir neçə sahəsinin sığortalılarına yönəldilən vəsait aiddir. İkinci növdə isə, fondlar iştirak edən sığorta şirkətlərinin abunə olduğu sığorta müqavilələrinin əksəriyyətini əhatə edir. Birincisi, müəyyən bir sığorta sinfi üçün bir fond olaraq adlandırılırsa, ikincisi isə ümumi bir fonddur. Sığortalıların qorunması fondları əhalinin sığorta işinə olan inamını qorumağa və bununla da sığorta sahəsinin sağlam inkişafına kömək edə bilər.

Sığorta fondlarının formalaşma üsulu isə 3 yerə ayrılır.

1. Sığorta təşkilatının sığorta fondu- bu, iştirakçılarının, müəssisələrin, qurumların, təşkilatların və şəxslərin geniş bir dairəsi hesabına yaradılan bir fonddur. Belə bir fondun iştirakçıları olan səhmdarlar və istifadəçilər sığortalı kimi çıxış edirlər. Sığorta haqları hər bir iştirakçı tərəfindən ayrı-ayrılıqda ödənilirdiyi üçün fond yalnız mərkəzləşdirilməmiş şəkildə formalaşır.

2. Özünü sığorta fondu- öncəki punktdan fərqli olaraq bu fondlar sahibkarlıq subyektini tərəfindən yaradılan, əsasən iqtisadi bir qurumun təbii ehtiyatları şəklində

mərkəzləşdirilmiş, pul formasının da mövcud olduğu təşkilati cəhətdən ayrı bir fonddur.

3.Mərkəzləşdirilmiş sığorta fondu- milli mənbələr hesabına formalaşan fond olaraq fəaliyyət göstərir. Buradaki əsas məqsəd zərəri kompensasiya etmək və təbii fəlakətlərlə və böyük dağıntılarla nəticələnən qəzaların nəticələrini aradan qaldırmaqdır. Mərkəzləşdirilmiş sığorta fondu maddi olmaqla yanaşı, həm də pul şəklində formalaşır. Sığortalıların müdafiəsi fondlarının yaradılması, sığortaçının müflisləşməsi halında sığorta nəzarətini artıraraq, sığortalıların qorunmasını təşviq etməkdə açıq şəkildə faydalıdır. Bununla yanaşı, bir sıra çatışmazlıqlar da var ki, bu da məhdud sayda ölkələrin bu cür fondlar təqdim etməsi ilə əlaqədardır.

Sığorta şirkətləri maliyyə bazarlarında böyük bir risk daşıyıcılarıdır. Sığorta bazarında sığortaçılar, təkrarsığortaçılar, brokerlər, agent və tənzimləyici kimi fəaliyyət göstərirlər. Kapitalını riskə atdığı və tələbləri ödəyənlər olduğu üçün sığorta iştirakçılarının hər biri risk daşımaq xüsusiyyətinə malikdir. Sığorta bazarlarının inkişafı digər sahələr kimi mütəxəssislərinin təcrübəsindən peşəkarlığından asılıdır və bu peşəkar fəaliyyət sığorta şirkətlərinin rolunun yüksəlməsinə xidmət edir. Sığorta bazarının peşəkar iştirakçıları alıcılar, satıcılar və onlar arasında fəaliyyət göstərən vasitəçilərdən və həmçinin onların assosiasiyalarından ibarətdir. Alıcılar isə satıcılarla müqavilə bağlayaraq sığorta etdirən hüquqi və fiziki şəxslərdir. Sığorta etdirənlə sığorta edən arasındakı vasitəçilər isə agent və brokerlərdir.

Agentlər- sığorta satış agentləri olaraq da adlandırılan bir sığorta agentləri, sığorta şirkətini təmsil edir və onun adından fəaliyyət göstərir. Müştərilərin ehtiyaclarına uyğun sığorta polisi seçmələrində və bir siyasət tətbiqinin tamamlanmasında köməkçi olmaqda əsas rol oynayırlar. Hər hansı bir sığorta şirkətinin daimi işçisi olmadıqlarından və ya fərqli sığorta şirkətlərindən çoxsaylı sığorta paketləri təklif etmək üçün sərbəst olaraq çalışdıqları və ya yalnız bir şirkətə bağlı olduqları üçün maaşları komissiyaya əsaslanır. Onların əksəriyyəti həyat sığortası üzrə mütəxəssisdirlər və təmsil etdikləri şirkət üçün bir məhsul haqqında geniş məlumatları var.

Brokerlər- sığortalı ilə sığortaçı arasında vasitəçidir. Müştərilərinə məsləhətlər verirlər, bir firmanın əsas sahələrində ixtisaslaşa bilər və ya biznesin inkişafı da daxil olmaqla, bir çox funksiyada iştirak edə bilər.

Anderayter- potensial müştərilərin risklərinin qiymətləndirilməsini həyata keçirir. Müəyyən sığorta paketinin ərizəçi və sığorta şirkəti üçün faydalı olub olmadığını müəyyən etməklə sığorta şirkəti adından müraciət edən bir şəxsin riskinə qərar verir.

Təkrarsığortaçı- risk portfelinin bir hissəsinin iddia nəticəsində böyük öhdəlik ödəmə ehtimalını azaltmaq üçün prinsiplər əsasında razılığa gələrək digər tərəfə verilməsi təkrarsığorta kimi adlandırılır. Bir sözlə, təkrarsığortaçı sığortaçını sığortalamaq üçün çalışır. Təkrarsığortaçının belə bir məsuliyyət daşımaq üçün sığorta bazarında və onunla bağlı qanunlara dair dərin biliklərə sahib olması lazımdır. Tələbləri ödəmək, mübahisəli məsələləri həll etmək və müxtəlif sığorta məsələləri üzrə məsləhət vermək üçün maliyyə imkanları təkrarsığortaçı tərəfindən bir sığorta şirkətinə verilir. Təkrarsığortacılar ilkin sığortaçıların riskini sığortalayırlar. Təkrarsığorta, riskin bir sığorta şirkətindən mükafat müqabilində təkrarsığortaçıya ötürüldüyü bir maliyyə əməliyyatı olaraq təyin edilə bilər.

Risk menecerləri- risk menecerinin risklərə nəzarət etmək, onları azaltmaq üçün tədbirlər nəzərə alaraq, iş riskinin qiymətləndirilməsi və kəmiyyəti müəyyənləşdirilərək riski idarə edən şəxs olduğu deyilir. Sığortada risk meneceri şirkətin vəsaitlərini və ya tələbləri ödəmək qabiliyyətini təhlükəyə atan riskləri qiymətləndirir. Onların işləri sığorta şirkətinin əhatə edə biləcəyi risk dərəcəsi və mənfəət reallaşdırılması ilə sığorta şirkətləri ilə birlikdə həyata keçirilir. İnvestisiya strategiyalarına dair tövsiyələr və siyasətlərdəki qiymətlər onların nəzarəti altındadırlar.

Aktuari və sığorta eksperti- risk və qeyri-müəyyənliyin maliyyə təsiri ilə məşğul olan mütəxəssisdir. Riyazi ehtimalları və beləliklə gələcək hadisələri proqnozlaşdırır. Maliyyə planlaşdırması ilə əlaqədar risklərin qiymətləndirilməsi demografik, maliyyə, iqtisadi və sosial məlumatlarla müəyyən edilir. Ekspert isə elə

bir mütəxəssisdir ki, dəymiş ziyanın məbləğini səbəbini xüsusiyyətlərini müəyyən edərək yoxlamanı həyata keçirir.

1.3. Sığorta strategiyasının hazırlanmasında maliyyə bazarları fəaliyyətinin əhəmiyyəti

Sığorta siyasəti dövlətin sığorta sahəsində gördüyü tədbirləri özündə əks etdirən tədbirlərdir. Bununla yanaşı, həmçinin sığorta bazarlarında dövlət nəzarəti, dövlət tənzimlənmələri, islahatlar, innovasiyalar nəzərdə tutulur. Sığorta sahəsində həyata keçirilən bu siyasət iki yerə bölünür.

1) Sığorta taktikası- sığorta münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi üçün cari vəzifələrin yerinə yetirilməsidir. Ən mühim maliyyə məsələlərinin həlli yollarındandır. Sığorta taktikası mikro və makro səviyyədə həyata keçirilir. Mikro səviyyədə sığorta taktikasının aparılması daha kiçik miqyası əhatə etməklə, sığorta şirkətində aparılan nəzarət, tənzimləməni ifadə edir. Makro səviyyə isə daha geniş anlayış olmaqla, dövlət səviyyəsində aparılan taktikadır, yəni dövlətin sığorta sahəsinə birbaşa nəzarətinə əsaslanır.

2) Sığorta strategiyası- sığorta taktikası kimi cari deyil, uzunmüddətli məsələlərin həllini əks etdirir. Sığorta taktikası ilə sığorta strategiyası qarşılıqlı əlaqədədirlər.

Ümumiyyətlə, sığorta bazarında fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin daha etibarlı, peşəkar, səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün sığorta nəzarəti və sığorta tənzimləmələrinin olması qaçınılmaz tədbirlərdəndir.

Azərbaycan Respublikasında sığorta sahəsində alıcılar, satıcılar və digər peşəkar iştirakçıların mənafeələrinin qorunması, sığorta fəaliyyətinə nəzarəti, bu sahədə olan tənzimləmələri həyata keçirən orqan Dövlət Sığorta Nəzarətidir. Qanunvericiliyə uyğun olaraq, sığorta sahəsində dövlət nəzarətinin bir sıra vəzifələri mövcuddur.

1) Qanunvericiliyə əsasən, sığortaçıların, həmçinin təkrarsığorta ilə məşğul olanlar və onların filiallarının, eləcə də broker və sığorta bazarında fəaliyyət göstərən digər peşəkar iştirakçıların uçotunu aparmaq;

2) Sığorta üzrə fəaliyyətlərini həyata keçirmək üçün sığorta şirkətlərinə lisenziya vermək;

3) Sığorta tarifləri və sığorta haqlarının əsaslandırılması və ödəmə qabiliyyətinin həmçinin maliyyə davamlılığının təmin olunmasına nəzarət etmək;

4) Qanunvericiliyi əsas götürərək sığorta edənlərin sığorta fondları və ehtiyatlarını yaratmasına və yerləşdirilməsinə nəzarət etmək;

5) Sığorta edən təşkilatların reyestrini aparmaq;

6) Qanunvericiliyə uyğun olaraq, sığorta fəaliyyəti ilə əlaqədar normativ aktlar və metodiki sənədlər hazırlamaq və təstiq etmək;

7) Sığorta sahəsinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər vermək.

Bu vəzifələrlə yanaşı bir hüquqları da vardır.

Bu hüquqlar aşağıdakılardır:

1) Sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarında onların fəaliyyəti və maliyyə hesabatları haqqında məlumat almaq;

2) Almış olduğu məlumatların və hesabatların düzgünlüyünü yoxlamaq, bu iştirakçıların fəaliyyəti və maliyyə əməliyyatları haqqında banklara, digər kredit və müəssisələrinə müraciət etmək;

3) Sığorta bazarının peşəkar iştirakçıları tərəfindən qanunun tələblərini pozduqları təqdirdə aradan qaldırılması üçün təqdimatlar vermək;

4) Sığorta edənlər və brokerlər tərəfindən qanunun tələblər bir neçə dəfəyə məxsus pozulduqda onların ləğv edilməsi üçün məhkəmədə iddia qaldırmaq.

5) Ödəmə qabiliyyəti məhdudlaşan sığortaçıların iflas elan edilməsi barədə məhkəməyə müraciət etmək (<http://www.e-qanun.az/framework/8053>).

Dövlətin sığorta sistemində nəzarətin həyata keçirilməsinin 3 əsas sistemi mövcuddur:

I Aşkarlıq sistemi- bu sistemdə sığorta təşkilatları bu işdə maraqlı olan şəxslərin nəzarətinə məruz qalır və dövlət isə öz növbəsində bu şəxsləri lazımı materiallarla təmin olunmasına və nəşr etdirilməsini həyata keçirir.

II Normativ sistem- dövlət bütün tələblərini qanunlara əsasən müəyyən edir və nəzarət orqanının əsas işi bu qanunun tələblərinə əməl olunmasına nəzarət etməkdir.

III Dövlətin maddi nəzarət sistemi- bu sistem əvvəl haqqında danışılan iki sistemi özündə əks etdirir.

Dünya təcrübəsinə nəzər yetirsək, dövlət tənzimlənməsində 3 sistem müəyyən olduğunu görə bilərik:

I Şəffaf sistem

II Normativ sistem

III Maddi nəzarət sistemi

Bütün bu sistemlərdən istifadə edərək istənilən halda əsas hədəf sığorta olunan şəxslərin maraqlarının tam şəkildə ödənilməsidir. Tərkibinin müxtəlifliyinə görə sığorta hüququ münasibətləri, eləcə də müqavilə bağlanmasında və yerləşdirilməsi zamanı meydana gələn münasibətlər kimi sığorta təşkilatlarının, həmçinin sığorta bazarının peşəkar iştirakçıları olan sığortalılar, təkrarsığortaçılar, aktuarlar, brokerlər, agentlər və sığorta fəaliyyətinə cəlb olunmuş şəxslərin dövlət tərəfindən tənzimlənmə və nəzarətlə bağlı meydana çıxan münasibətlər də fərqlidir.

Sığorta strategiyasının hazırlanmasında sığorta şirkətlərinin fəaliyyəti əsasdır və müəyyən ardıcılığa uyğun həyata keçirilir. Bu ardıcılıq sığorta şirkətinin fəaliyyətində problemlərin müəyyənləşdirilməsi, hər hansı missiyanın və əsas məqsəd və vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi, şirkətin xarici və daxili mühitinin qiymətləndirilməsi və təhlili, strateji alternativlərin hazırlanması və təhlili, strategiyanın seçilməsi və həyata keçirilməsi, onların icrasını qiymətləndirmək və izləməkdən ibarətdir.

Missiyanın müəyyənləşdirilməsi sığorta şirkətlərinin əsas məqsəd və vəzifələrini ifadə edir və onlara maliyyə bazarlarında yerini və rolunu müəyyənləşdirmək imkanı verir.

Xarici mühitin təhlili və qiymətləndirilməsi sığorta şirkətlərinin davranış strategiyasını inkişaf etdirməyə təkan verən strateji planlaşdırmanın bir mərhələsidir.

Daxili mühitin təhlili və qiymətləndirilməsi isə sığorta şirkətinin hədəflərinə çatma prosesində rəqabət apara biləcəyi daxili imkanları və potensialı

müəyyənləşdirməyə imkan verir. Daxili mühit maliyyə, marketinq, insan resursları kimi sahələrdə araşdırılır.

Alternativ strategiyaların hazırlanması və təhlili, strategiya seçilməsi mərhələsində sığorta şirkətinin hədəflərinə necə çatacağı və korporativ missiyanı necə həyata keçirəcəyi barədə qərarlar qəbul edilir. Seçilən alternativlər konkret və birmənalı olmalı və sığorta şirkətinin bütün işçiləri tərəfindən paylaşılmalıdır.

Strategiyanın həyata keçirilməsi aydın fəaliyyət planı olan və bütün zəruri mənbələrlə təmin olunaraq strateji planın həyata keçirilməsidir.

Strategiyanın qiymətləndirilməsi və monitorinqi mərhələsində strateji planla nəzərdə tutulmuş hədəflər arasında əlaqə yaradılır. Bu cür nəzarətin əsas vəzifəsi strategiyanın sığorta şirkətinin hədəflərinə və missiyalarına çatmasına nə dərəcədə səbəb olduğunu tapmaqdır. Eyni zamanda, strateji nəzarətin nəticələrinə əsaslanan düzəlişlər həm sığorta şirkətlərinin strategiyası, həm də hədəfləri ilə əlaqəlidir.

Sığorta siyasətini əsas tərkib hissəsi kimi marketinq fəaliyyətinin sığorta taktika və strategiyasını hazırlanmasında böyük əhəmiyyəti vardır. Bu strategiya, bir sığorta şirkəti üçün bazarın vəziyyəti və dinamikası nəzərə alınmaqla, optimal bazar hərəkətləri sistemini inkişaf etdirməyə imkan verir. Sığortaçının mənfəət miqdarı ilə, sığorta xidmətlərinin keyfiyyəti və çeşidindən, sığortanın mükafat məbləğində qənaətbəxş olduğunu düşünərək, sığortaçı ilə sığortalı arasında münasibətlərin uyğunlaşdırılmasına yönəlmiş bütün marketinq söylərinin təcəssümüdür. Sığorta şirkətlərinin marketinq siyasəti bir sıra alətlərin köməyi ilə həyata keçirilir:

- sığorta məhsullarının inkişafı sahəsində siyasət;
- qiymət siyasəti;
- sığorta məhsullarının satışının təşkili yolu və paylama siyasəti;
- agentlərin hazırlanması, satışın təşviqi və satış sisteminin təşkili;
- istehlakçılarla əlaqələrin qorunması.

1.4. Sığorta qanunvericiliyi və maliyyə bazarlarında sığorta investisiyasının dövlət tənzimlənməsi

Sığorta və sığorta bazarını araşdırmağa başladığımızda qarşımızda duran əsas mövzulardan biri də sığorta münasibətlərinin hüquq tənzimləmə qaydalarıdır.

E.A. Suxanovun redaktoru olduğu mülki hüquq dərslində aşağıdakı fikir mövcuddur: “Qanuni prinsiplərin mənası ikidir (Суханов Е.А.,1998: с37). Bir tərəfdən, qanuni tənzimləmənin məzmununun, mahiyyətini əks etdirirlər. Bu, mənasını daha yaxşı başa düşməyə, xüsusi hüquq normalarını düzgün tətbiq etməyə və şərh etməyə imkan verir. Digər tərəfdən qanunvericilikdəki boşluqları aşkar edərkən və hüquq normalarını bənzətmə ilə tətbiq edərkən qanun prinsipləri nəzərə alınmalıdır”.

SN Bratus isə öz fikrini belə bildirmişdir: “Etiraf edilməlidir ki, hər hansı bir hüquq sahəsinin təməl prinsiplərini, ümumilikdə bu şöbəni təşkil edən normaların özündə tapmalıyıq” (Братусь С.Н.,1963: с137). Bu fikri əsas götürərək, sığortanın hüquqi tənzimlənməsinin bir sıra məqsəd və prinsipləri haqqında məlumat verə bilərik.

1.Maraqların qorunması sığortanın hüquqi tənzimlənməsinin əsas məqsədlərindəndir.Sığorta xidməti göstərilən zaman tərəflər arasındakı razılığa əsasən sığorta müqaviləsi bağlanır. Bu müqaviləyə əsasən sığortaçı və sığortalıya baş vermiş hadisə zamanı dəymiş zərərin əvəzinin ödənilməsini öz üzərinə götürür və sığortalı isə öz növbəsində müqavilədə müəyyən olunan zaman ərzində sığorta haqqı ödəyir. Sığorta müqaviləsinin bağlanmasının səbəbi isə tərəflər arasında bu maraqların qorunmasıdır. Kompensasiya prinsipi sığortanın əsas məqsədi hesab olunan maraqların qorunmasını təmin etməyi planlaşdırır. Müqavilədə müəyyən edilən sığorta ödənişi tək-cə dəyən faktiki zərərin əvəzini ödəmək üçün həyata keçirilir.

2.Sığorta hüquqi tənzimlənməsinin ikinci vacib məqsədlərindən sayılan maliyyə stabilliyinin təmin edilməsi və sığorta fondlarından istifadə edərək risklərin paylanmasıdır.

Əlbəttəki, maliyyə stabilliyini təmin etmək yalnız sığorta fəaliyyətinin üzərinə düşür.Bu davamlılığı qorumaq üçün başqa vasitələr də mövcuddur.Sığorta

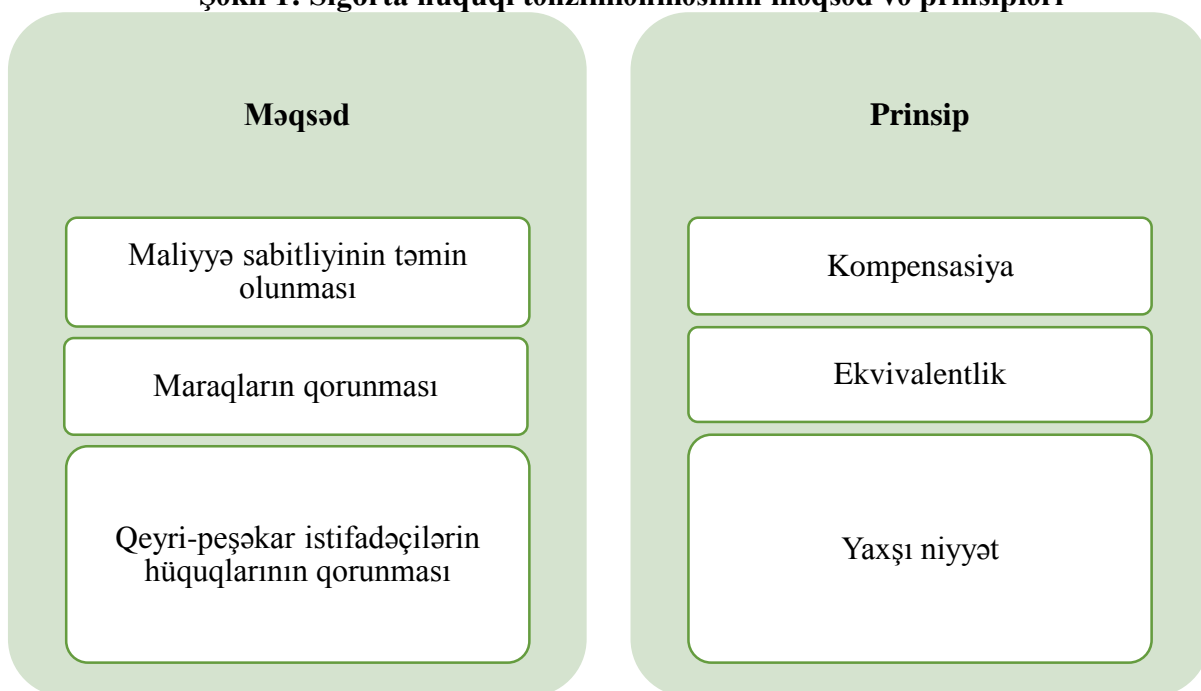
fondlarından istifadə edən insanlar arasında bu risklər bölüşdürülür. Sığorta şirkətinin maliyyə sabitliyi təmin olunur:

- sığorta şirkətinin ödənilmiş nizamnamə kapitalının ölçüsü;
- sığorta ehtiyatlarının ölçüsü;
- sığorta ehtiyatlarının yerləşdirilməsinin optimal portfeli;
- təkrarsığorta sistemi;
- sığorta tariflərinin etibarlılığı və digər amillər.

Maliyyə sabilliyinin həyata keçirilməsini təmin edən vasitələrdən biri ekvivalentlik prinsipidir. İlk baxışdan düşünə bilərikki, sığorta müqaviləsi zamanı bu ekvivalentlik pozulmuşdur. Yəni sığortalanmış obyektə dəyən ziyan zamanı olunan sığorta haqqı sığortalının müəyyən zaman ərzində etdiyi ödənişdən çoxdur. Ümumi olaraq ekvivalentlik prinsipi haqqında deyə bilərik ki, sığorta edənin müəyyən bir dövr üçün topladığı sığorta haqlarının ümumi miqdarı, eyni müddətdə həyata keçirilmiş ödənişlərin və bununla yanaşı, həm də sığortaçının kiçik xərclərini ödəmək üçün məbləğə bərabər olmalıdır. Ekvivalentlik özü təkbəşinə maliyyə sabilliyini qorumaq üçün yetərli vasitə deyil. Sığorta şirkətlərinin dürüstlüyü və məlumatların düzgünlüyü bir sözlə yaxşı niyyət prinsipi də vacib nüanslardandır. Bəzi hallarda sığortaçının tariflər üzrə etdiyi ödənişlər adi halda olmalı olan ödənişlərdən çox olur, o zaman sığortaçı iflas vəziyyəti ilə üzləşə bilər. Bu halda isə dövrüəyə sığortalı ilə yaxşı niyyət prinsipi daxil olaraq sığortaçını iflasdan qurtara bilər və əlverişli olmayan vəziyyətin qarşısı alınar.

3. Sığortanın üçüncü məqsədi olaraq, sığorta xidmətlərinin qeyri-peşəkar istifadəçilərin əlində cəmləşməsinə yol verilməməsidir. Qeyd etdiyimiz kimi, sığorta bazarında sığortaçılar ilə sığortalılar qeyri-bərabər vəziyyətdədirlər və bu zaman sığorta iştirakçıları arasında bərabərliyi təmin etmək məqsədi ilə yeni qanunların tətbiqi zərurəti meydana çıxır. Bütün deyilən məqsəd və prinsipləri aşağıdakı cədvəl kimi qruplaşdırmaq olar.

Şəkil 1: Sığorta hüquqi tənzimlənməsinin məqsəd və prinsipləri

Mənbə: Ю.Б.Фогельсон. Страхование право Теоретические основы и практика применения, Москва, 2012.

Sığorta şirkətlərinin səmərəli fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə onların üzərində nəzarətin artırılması vacib məsələlərdən biridir.

İlk növbədə bu nəzarət zamanı sığorta təşkilatlarının maraqlarını qorumaq lazımdır. Sığorta təşkilatlarının maraqları ilə yanaşı, həmçinin dövlət marağının təmin edilməsi əsas şərtlərdən biridir. Sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinə nəzarət ilk növbədə qanunvericiliyə uyğun olub olmadığını müəyyənləşdirir. Sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinə nəzarət üç mərhələdə həyata keçirilə bilər:

Sığorta şirkətlərinin yaradılması və ilkin fəaliyyətini həyata keçirə bilməsi üçün müəyyən şərtlərin yerinə yetirilməsi;

Sığorta tariflərinə nəzarət, imzalanmış müqavilələr, müəyyən vəsaitlərin saxlanması, əməliyyatlar barədə hesabat vermək;

Sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinə xitam verilərkən-sağlamlaşdırma, lisenziyanın geri alınması.

Azərbaycan Respublikasında sığorta münasibətləri qanunvericiliyə əsasən həyata keçirilir. Bu qanunvericilik “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan

Respublikasının Qanunundan və bu Qanununun əsasında qəbul edilən digər qanunvericilik aktlarına, habelə Dövlət Sığorta Nəzarətinin normativ aktlarına uyğun olaraq həyata keçirilir.

Sığorta münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi, sığorta fəaliyyətinin daha şəffaf, etibarlı və səmərəli həyata keçirilməsi, sığorta iştirakçılarının hüquq və mənafelərinin tənzimləmək məqsədilə “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu qanun təkcə sadalananları deyil, həmçinin sığortanın hüquqi tənzimləmə funksiyası olan maliyyə davamlılığının təminatını, bununla yanaşı hüquqi və fiziki şəxslərin peşəkar fəaliyyətini və sığorta sahəsində dövlət münasibətlərini tənzimləyir.

Sığortanın münasibətlərində ən əhəmiyyətli funksiyalardan biri investisiyadır. Sığorta təşkilatlarının həyata keçirdiyi investisiya fəaliyyəti sığorta ehtiyatlarının yerləşmə prinsipinə əsaslanır. Sığorta iqtisadi inkişafda həlledici rol oynayır, yaxşı işləyən sığorta sektoru milli infrastrukturun vacib bir hissəsidir. Uğurla idarə olunan sığortanın liberallaşdırılması birbaşa xarici investisiyaların cəlb olunmasına və maliyyə xidmətlərində inkişafın sürətlənməsinə kömək edəcək və bununla da ümumi iqtisadi inkişafa, maliyyə təhlükəsizliyinə təkan verəcəkdir. Bir sığorta şirkətinin investisiya portfelinin aktiv qarışığı zamanla həm makroiqtisadi, həm də sənayeye məxsus amillər daxil olmaqla müxtəlif təsirlərə əsasən dəyişə bilər. Qlobal iqtisadiyyatın ümumi vəziyyəti, sənaye meyilləri, bazar və siyasi hadisələr investisiya qoyuluşu qərarlarına da təsir göstərir. Digər sənaye sahələri kimi, risk iştahına uyğunlaşma da investisiya strategiyaları və fəlsəfələrinə uyğunlaşma ilə nəticələnir. Güclü inkişaf etmiş iqtisadiyyatda risk iştahası artmağa meyillidir.

NAIC Sərmayə Bazarları Bürosu, 2005, 2008 və 2009-cü il sonu etibarilə sığorta növləri üzrə sığorta sektorunun portfel qarışığını araşdırdı. Sığorta şirkətlərinin təklif etdiyi sığorta növlərinin, portfel tərkibi əsasən aktivlərin öhdəliklərlə uyğunlaşdırılması və nisbi müddət və likvidlik riski nəzərə alınmaqla dəyişə bilər. Məsələn, həyat şirkətləri mülk/zərər şirkətlərindən daha uzunmüddətli borclara sahibdirlər, bu səbəbdən, həyat şirkətləri digər sahələrə nisbətən daha

uzunmüddətli aktivlərə, məsələn, 30 illik ödəmə vəərəqələrinə daha çox sərmayə yatırılır.

İnvestisiya fəaliyyəti haqqında fikir söyləyərkən beynəlxalq investisiya hüququnun norma və prinsiplərindən danışmasaq olmaz. Bu norma və prinsiplər beynəlxalq hüququn ümumi prinsiplərindən və konvensiyalardan ibarətdir. XX əsrdə beynəlxalq investisiyalar müxtəlif inkişaf yolu keçmişdirlər. Şimal ölkələrinin xarici investisiya tənzimləmə prinsiplərinə razı olması birinci inkişaf mərhələsi olmaqla bərabər, Cənub ölkələri bu prinsipləri qəbul etməməklə ikinci mərhələni seçmişlər. Üçüncü mərhələ isə həm Şimal, həm Cənub ölkələri bu norma və prinsiplərə razılıq vermişdir.

Dünya miqyasında sığorta şirkətləri səhm bazarının ən fəal və böyük investorlarındanır. Bu zaman onlar investisiyalarını ən çox gəlir gətirən deyil, sabit gəlir gətirməyi hədəfləyən və etibarlı aktivlərə cəlb edərək riskləri azalda bilirlər. Sığorta sahəsində risklərin daha yüksək olması onu digər investisiya fəaliyyəti növlərindən fərqləndirir. Ona görə də, sığorta şirkətləri investisiya sahəsində məqsəd və vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün öz prinsiplərini müəyyən etmişlər. Bu şərtlər ödəmə, likvidlik, diversifikasiya və gəlirlilikdir.

Ödəmə prinsipi-etibarlı yerləşdirməni nəzərdə tutaraq, aktivlərin tam qaytarılmasını vəd edir. Bu şərt, sığorta ehtiyatlarını özündə birləşdirən aktivlərlə yanaşı, həmçinin sığorta kompaniyalarının özlərinə məxsus sərbəst vəsaitlərinin yerləşdirilməsinə də aid edilir.

Likvidlik prinsipi- sığorta təşkilatı hər zaman müqavilədə göstərilən məbləği sığortalıya ödəmək üçün vəsaitə sahib olmalıdır. İnvestisiyaya qoyulmuş vəsait hər zaman mövcud olan likvid aktivə çevrilə bilməlidir.

Sığorta şirkətlərinin investisiya fəaliyyəti cəmiyyətin sosial və iqtisadi inkişafının əsas meyarlarındanır. Sığorta şirkətlərinin investisiya fəaliyyətinin sosial əhəmiyyətinə nəzər yetirsək deyə bilərik ki, bu funksiya sığortanın yığım funksiyası ilə ayrılmaz vəhdət təşkil edir. Yəni sığorta şirkətləri öz müştəriləri üçün eyni anda iki funksiyanı həyata keçirir.

İnvestisiyanın iqtisadi baxımdan əhəmiyyəti isə investisiya vəsaitlərinin yüksək həcmələrinin müəyyən edilməsidir. Belə olduğu təqdirdə, sığorta şirkətlərinin investisiyalarını makro səviyyə ilə yanaşı, həm də mikro səviyyədə tənzimləmək ehtiyacı yaranır. Makroiqtisadi tənzimləmə zamanı sığortanın maliyyə qoruma xüsusiyyəti əsas rol oynayır və bu zaman mövcud tələblərin yerinə yetirilməsi təmin olunur. Makroiqtisadi tənzimləmə isə sığorta şirkətlərində aktivlərin yerləşmə vəziyyəti, investisiyaların həcmi, bu investisiyalardan əldə edilən gəlir və sığorta öhdəliklərini müəyyən etməyə yönəlmişdir.

Diversifikasiya (investisiyaların şaxələndirilməsi)- bu prinsipə riayət etmək həm kapitalın, həm də ondan əldə olunan gəlirin mümkün itki riskini minimuma endirmək üçün kapitalın müxtəlif investisiya obyektləri arasında bölüşdürülməsini nəzərdə tutur. Sığorta edənlərin investisiya portfelinin stabilliyini təmin edir. Bir sözlə, investitorları maraqlandıran investisiya risklərinin fərqli növ investisiyalar arasında bölüşdürür.

Gəlirlilik prinsipi- birjada olan vəziyyəti və digər şərtləri nəzərə alaraq, investisiyalar elə aktivlərə qoyulur ki, onlar davamlı və yetəri qədər yüksək gəlir gətirsin.

Bununla yanaşı, investisiya portfelinin xüsusiyyətləri, yəni onu quruluşu, eyni zamanda yığılan vəsaitlərin miqdarı və atılma müddəti də investisiya fəaliyyətində rol oynayır.

İnstitusional investisiya formasında əmanətlərin səfərbərcisi kimi sığorta işi milli iqtisadiyyatın maliyyə xidmətləri sektorunun ayrılmaz hissəsidir və maliyyə bazarının inkişafı və bütövlüklə iqtisadiyyatın inkişafında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bəzi hallarda sığorta təşkilatları öz öhdəliklərini layiqincə yerinə yetirə bilmir və sığorta bazarında stabillik müəyyən qədər pozulur. Bu vəziyyətdə dünyanın əksər ölkələrində sığorta olunanları zərərlərdən qorumaq məqsədi ilə investisiya üzərində dövlət nəzarəti və tənzimləmələr həyata keçirilir.

II FƏSİL. MALİYYƏ BAZARLARINDA SIĞORTA FƏALİYYƏTİNİN TƏTBİQİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Sığorta şirkətlərinin gəlir və xərclərinin təhlili

Müasir sığorta bazarı maliyyə sistemindəki mühüm əlaqələrdən biri kimi fəaliyyət göstərən və ölkədə sosial inkişafı təmin edən investisiya mənbələrinin konsolidasiyasına kömək edən əsas vasitədir. I fəsildə söylədiyimiz kimi sığorta iqtisadi münasibətin bir növü kimi təcəssüm olunur. Digər müəssisələrdə olduğu kimi, sığorta təşkilatlarının iqtisadiyyatı onların fəaliyyəti nəticəsində meydana gələn gəlir və xərclərin müqayisə olunması prinsipinə əsaslanır. Bu prinsip sığorta şirkətlərinin fəaliyyətlərinin qiymətləndirilməsi üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Maliyyə nəticələri ilə birlikdə gəlir və xərclər hər bir sığorta şirkətinin ən vacib göstəricisidir və maliyyə nəticələri haqqında hesabatın əsas elementləridir. Sığorta əməliyyatlarından əldə olunan gəlirin formalaşması və bölüşdürülməsi üçün mühasibat uçotunun doğru tərtib olunması böyük əhəmiyyət daşıyır, bunun da əsasını sığorta tarifiinin strukturuna daxil edilmiş təxmin edilən mənfəət və qoyulmuş sığorta ehtiyatları təşkil edir. Əgər ümumi mənada bir sığortaçının gəlirinə aydınlıq gətirsək, bu barədə demək olarki, sığortaçının gəliri sığorta və qanunla icazə verilən fəaliyyətlər nəticəsində onların hesablarına daxil olan pul vəsaitlərinin ümumi məbləğidir. Sığortaçının bank, istehsal və ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olması Azərbaycan Respublikasının “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Qanununa əsasən qadağan edilmişdir. Rəsmi təsnifata görə sığortaçının gəlirlərinin qruplaşmasının müxtəlif variantlarını təklif etmək olar. Gəlirlərin mənbəyinə görə sığorta təşkilatlarının gəlirlərini şərti olaraq təsnifləşdirsək, onları 3 qrupa bölmək olar:

1. Sığorta fəaliyyətindən gələn gəlir
2. Investisiya fəaliyyəti nəticəsində meydana gələn gəlirlər
3. Digər növ fəaliyyətlərdən gələn gəlirlər

Gəlirlərin ilkin qrupu sığorta fəaliyyəti nəticəsində yarana gəlirlərdir. Bu kimi gəlirlər sığortaçının gəlir bazasını doldurmağın başlıca yollarındandır. Bu gəlirlər birbaşa sığorta müqavilələri üzrə sığorta haqqları və mükafatların əldə edilməsindən

nəticəsində formalaşır. Sığorta bazarında inkişafı dəstəkləyən önəmli amillərdən biri il ərzində toplanan sığorta haqlarıdır. Sığorta haqqı-sığorta təminatının əldə olunması məqsədilə sığorta etdirən şəxslərin müqavilədə müəyyən olunmuş məbləğdə və həmin qaydalara uyğun olaraq sığorta etdirdikləri təşkilatlara ödəməli olduğu məbləğdir. Sığorta təşkilatları tərəfindən alınan sığorta haqlarının miqdarı sığorta portfelinin tərkibi və quruluşundan, tarif siyasətindən və digər bir sıra amillərdən asılı olaraq dəyişə bilər. Və bununla yanaşı, sığorta təşkilatları gəlirlərinin müəyyən bir qismini birgə sığorta və təkrarsığortadan əldə edir. Birgə sığortada sığorta şirkəti müqavilə əsasında ümumi risklərin bir hissəsini öz üzərinə götürür və buna müvafiq olaraq sığorta haqqı əldə edir.

Şirkətin Maliyyə Direktoru Dilara Babayevanın sözlərinə görə, Paşa Life-ın hesabat ilində xalis mənfəəti 17,33 milyon manat olmuşdur, bu isə 2016-cı ilin nəticələrinə nəzərən 36,5% artım olduğunu göstərir. Konkret olaraq, 31 dekabr 2017-ci il tarixli hesabatı görə, cəmi aktivlər 218,23 milyondan az olub. Bu göstəriciyə görə, hazırda Azərbaycanın ən böyük sığorta şirkəti statusuna sahib olan PAŞA Həyat, keçən il aktivlərini 40%-dan çox, ümumi öhdəliklərini isə + 58%-160,04 milyon azn artırdı. Şirkət 2018-ci ildə 151,12 milyon azn sərmayə qoymuşdur. 2016-cı ilə nisbətən 50% çox olan sığorta haqqını topladı. Eyni zamanda, bu müddət ərzində Paşa Həyat ASC müştərilərinə 58 milyon azn sığorta ödənişi ödəyərək daha bir tarixi rekorda imza atdı. www.pasha-life.az-a istinadən şirkətin 2019-cu il maliyyə hesabatının tam versiyasını nəzərdən keçirək.

İnvestisiya fəaliyyətləri nəticəsində əldə olunan gəlir qiymətli kağızlar üzrə faizlərdən, digər təşkilatların nizamnamə kapitalında iştirakdan əldə edilən gəlirlərdən, banklara əmanət olaraq qoyulmuş vəsaitlərdən, təkrarsığortaçılardakı əmanət haqları faizlərdən və bu kimi digər gəlirlərdən formalaşır. Sığorta təşkilatları üçün nəzərdə tutulmuş gəlirlər isə 2 yerə bölünür. Bunlardan birincisinə sığorta fəaliyyəti ilə əlaqəli olaraq müraciət vasitəsilə alınan, konsaltinq xidmətlərindən, təlimlərdən əldə edilən gəlirlər, ikinci qrup gəlirlərə isə aktivlərin icarəsindən, əsas vəsaitlərin satışından, təşkilat tərəfindən istifadə üçün vəsait təmin edilməsindən əldə edilən gəlirlərə aiddir. Gəlin ölkəmizin sığorta şirkətlərinin

gəlirlərini araşdıraraq. Azərbaycanın ən populyar sığorta şirkətlərindən biri olan Paşa Həyatı götürək. Şirkət 2011-ci ilin fevral ayından fəaliyyət göstərir. 31 dekabr 2017-ci il tarixinə şirkətin nizamnamə kapitalı 40,250 milyon manat olmuşdur. Şirkət müştərilərinə müxtəlif həyat sığortası məhsulları təqdim edir:

- "Müddətli həyat sığortası"
- "İstehsalatda bədbəxt hadisələrdən icbari sığorta"
- "Premium həyat sığortası"
- "Ailəmin PAŞA Güvənliyi"

Cədvəl 1: “PAŞA Həyat” sığorta şirkətinin 2019-cu il maliyyə gəliri

Gəlirlər	Məbləğ
Əsas əməliyyat gəlirləri	212243635,6
Birbaşa sığorta üzrə sığorta haqları	211879855,17
Təkrarsığorta üzrə sığorta haqları	0,00
Sığorta ödənişlərində təkrarsığortaçıların payı üzrə	152982,20
Təkrarsığortaya verilmiş müqavilə üzrə kommisyon muzzdlar	210798,22
Xalis sığorta ehtiyatlarının dəyişməsi	-40359789,15
İnvestisiya gəliri üzrə	24962843,58
Sair gəlirlər	131586,7
Cəmi gəlirlər	196978276,72

Mənbə: <https://pasha-life.az>-ın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Sığorta fəaliyyəti zamanı sığorta təşkilatları həm sığorta fəaliyyəti ilə, həm də bununla birbaşa əlaqəli olmayan digər xərclər çəkmiş olur. Xərclərin təsnifləşdirilməsi bir sıra amillərə əsaslanır. İlk növbədə, sığorta təşkilatlarının strategiyasından, digər tərəfdən isə maliyyə hesabatlarının hazırlanması prinsipindən asılıdır. Bir sığorta təşkilatının sığorta müqavilələrinin həyata keçirilməsi ilə bağlı olan xərclərin əsas müddəası kimi sığorta ödənişləri göstərilir.

Sığorta müqavilələrinin vaxtından əvvəl ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi zamanı sığorta şirkətlərinin sığorta haqlarının sığorta olunanlara qaytarılması və ödəniş məbləğlərinin ödənilməsi ilə əlaqədar xərclərini sığorta təşkilatı daşıyır.

Təkrarsığorta əməliyyatları zamanı isə sığorta təşkilatları risklər üzrə mükafatların köçürülməsi, bu risklər üzrə zərərlərin payının ödənilməsi, komisiya və bonusların ödənişi şəklində xərcləri daşıyır. Xərclərin ən vacib müddəalarından biri müqavilələr üzrə gələcək dövrlərdə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş sığorta ehtiyatlarına ayırmalardır. Bununla yanaşı, sığorta təşkilatları profilaktik tədbirlərin maliyyələşdirilməsi məqsədilə ehtiyatlar yaradır. Sığorta işinin həyata keçirilməsi zamanı sığortaçının biznes fəaliyyəti ilə əlaqədar inzibati xərcləri də yaranır. Bu xərclər qrupu sığorta təşkilatlarının ümumi xərclərində əhəmiyyətli paya sahib olurlar. Sığorta şirkətlərinin xərcləri bir sözlə onların göstərdikləri xidmətin maya dəyərini təşkil edir. İlkın maya dəyəri sığorta üzrə aparılan əməliyyatların maliyyə nəticəsini və vergiyə cəlb olunan bazanı müəyyən etmək üçün əsasdır.

Cədvəl 2: “PAŞA Həyat” şirkətinin 2019-cu il üzrə xərcləri

Xərclər	Məbləğ
Əsas əməliyyat xərcləri:	105369890,32
Sığorta ödənişləri və sığorta məbləğləri üzrə	99505083,6
Qaytarılan sığorta haqları üzrə	4709829,13
Təkrarsığortaya verilmiş sığorta haqları üzrə	1148100,08
Sığorta fəaliyyəti üzrə sair xərclər	6877,51
İşlərin aparılması xərcləri	51351158,24
Sair xərclər	21043,22
Cəmi	262.111.982

Mənbə: <https://pasha-life.az>-ın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Ümumilikdə respublikamızda fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin 2019-2020 illər üzrə sığorta haqqı üzrə aktivliyini nəzərdən keçirək.

Cədvəl 3: Sığorta şirkətləri üzrə 2019-2020 il dekabr ayı üçün sığorta haqları

Sığortaçının adı	Sığorta haqları (2020-ci il dekabr)	Sığorta haqları (2019-cu il dekabr)	İllik fərq
“A-Group” Sığorta Şirkəti	17,054	15,125	13%
AtaSığorta	13,889	18,094	-23%
“Atəşgah Həyat” Sığorta Şirkəti	41,489	39,087	6%
“Atəşgah” Sığorta Şirkəti	25,358	36,884	-31%
Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti	49,122	49,067	0%
“Azərbaycan Sənaye” Sığorta Şirkəti	9,042	5,632	61%
“AzSığorta”	15,913	15,289	4%
“Bakı” Sığorta	2,062	1,140	81%
“Günay” Sığorta	9,045	7,222	25%
“İpək Yolu” Sığorta	17,320	18,495	-6%
“Meqa” Sığorta	28,615	21,815	31%
“Naxçıvan” Sığorta	1,671	546	3 dəfə
“Paşa Həyat” Sığorta	242,632	212,559	14%
“Paşa” Sığorta	163,453	150,177	9%
“Qala Həyat” Sığorta Şirkəti	15,942	14,861	7%
“Qala” Sığorta	32,838	26,787	23%
“Rəvan” Sığorta	1,078	3,185	-66%
“Xalq Həyat” Sığorta Şirkəti	3,672	977	4 dəfə
“Xalq” Sığorta	31,182	28,340	10%
“Aqrar” Sığorta	18	-	-

Mənbə: <https://www.cbar.az>-in məlumatlarına əsasən müəllifin hesablamaları.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2020-ci ilin yanvar-avqust ayları üzrə göstəricilərinə əsasən, sığorta şirkətlərinin ödəmələrə görə reytinglərinə baxa

bilərik. Məlumatə görə, 12 sığorta şirkətinin təhlili zamanı ödəmə həcmi əvvəlki ilin eyni dövrünə nisbətən 8 dəfə artdı, Sığorta ödənişlərində ən böyük artım Naxçıvan Sığortasında-8,4 dəfə, ən böyük azalma isə fəaliyyətini dayandıran və yalnız öhdəliklərini yerinə yetirən sığorta şirkəti AXA MBASK da- 89% olub. Sığorta şirkətlərinin ödənişlər üzrə reytingi aşağıdakı kimidir.

Cədvəl 4: Sığorta şirkətlərinin ödənişlər üzrə reytingi

Sığorta şirkətləri	Ödəniş 2019/8 ay	Ödəniş 2020/8 ay	%-lə
“Xalq Həyat”	-	-	-
“Naxçıvan” Sığorta	1,2	10,1	740%
“Amrah” Sığorta	139	555	300%
“Atəşgah” Həyat	8359	26127	213%
“Paşa Həyat” Sığorta	56897	135692	138%
“Günay” Sığorta	1210	1557	29%
“AzSığorta”	3109	3665	18%
“Paşa” Sığorta	33210	38615	16%
“Bakı” Sığorta	163	185	14%
“Xalq” Sığorta	9485	10697	13%
“Meqa” Sığorta	2522	2854	13%
“Rəvan” Sığorta	254	268	5%
“Qala” Sığorta	2092	2177	4%
“A-Group” Sığorta şirkəti	5599	5426	-3%
“Azərbaycan Sənaye” Sığorta	1362	1257	-8%
“Azərsığorta”	9940	8937	-10%
“Atəşgah”	13276	19294	-22%

Cədvəl 4: Sığorta şirkətlərinin ödənişlər üzrə reytingi (davamı)

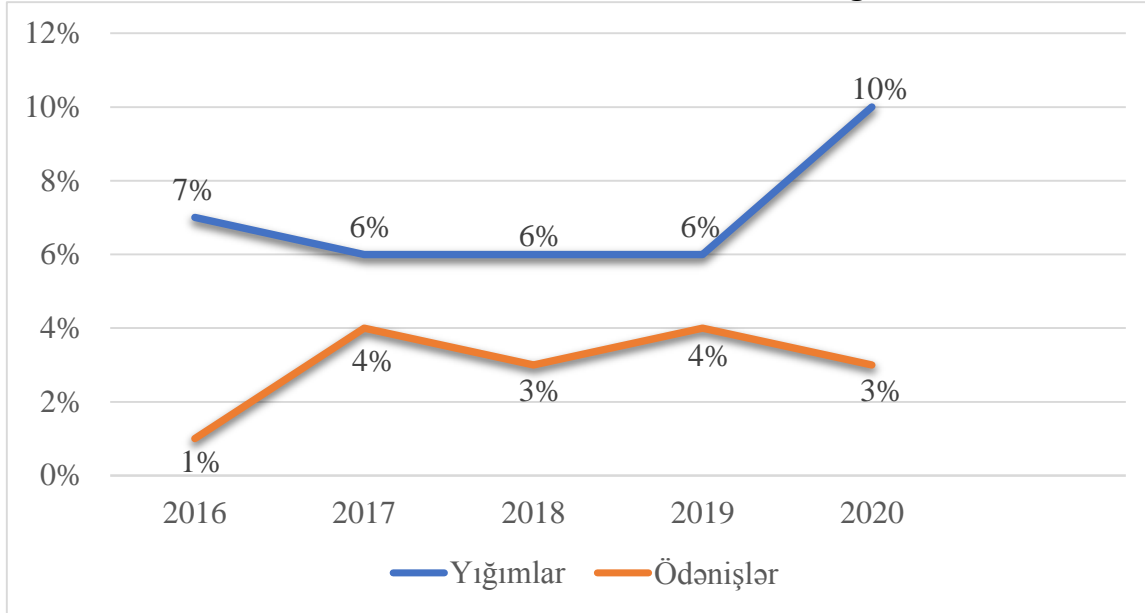
“Atasığorta”	9943	5967	-40%
“Qala Həyat”	4724	1820	-61%
“İpək Yolu” Sığorta	5750	2120	-63%
“AXA MBASK”	4671	494	-89%

Mənbə: Mərkəzi Bankın göstəricilərinə əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Büdcə və qeyri-büdcə sektorunda hüquqi şəxslər üzrə 68321 sığorta edənlər, büdcə sektorunun 684660 nəfərini, qeyri-büdcə sektorunun isə 739951 nəfərini sığorta olunanlar təşkil etmişdir. Aktiv fəaliyyətdə olan fiziki şəxslər üzrə isə həmin tarix üçün vergi ödəyicilərinin sayı 373466 nəfər, onların sığorta olunan işçilərinin sayı isə 85569 nəfər olmuşdur. Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyasına görə, keçən il ölkədə baş vermiş olan çox sayda yanğın və təbii fəlakət nəticəsində yaranan mühim əhəmiyyət kəsb edən itki və çətinliklər maliyyə itkilərinin əvəzinin ödənilməsində əmlak sığortasının nə qədər vacib olduğunu yenidən vurğuladı. 2020-ci ildə ən çox diqqət yetirilən sığorta növü daşınmaz əmlakın icbari sığortası olmuşdur. Ancaq daha stabil və dinamik artımın əldə olunması üçün daha uzun il və mühim tədbirlərə ehtiyac var.

2019-cu ilin sonunda başlayan tədbirlərin davamlılığı 2020-ci ilin əvvəlinə kimi davam etdi və nəticə etibari ilə, həmin ilin başlanğıc 3 ayı üzrə sığorta yığımlarında 2019-cu ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 90%-dən çox artım baş verdi. Qrafikdə 2016-2020-ci illərdə daşınmaz əmlakın icbari sığortasının qeyri-həyat, həm könüllü, həm də icbari üzrə sığorta haqları və ödənişlərdəki payının 3 aylıq statistikaları göstərilib. Müşahidə etdiyimiz kimi, sığorta haqlarında 3 il sabit dinamika aşkar edilsə də, 2020-ci ilin yanvar, fevral, mart, aylarında müəyyən artım özünü göstərir. (http://www.asa.az/upload/bulletins/files/UoR71aGzVbTjnLN_KfeBTmYND3Kq4pwq.pdf)

Qrafik 1: Daşınmaz əmlakın icbari sığortası

Mənbə: Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyasının məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2.2. Sığorta şirkətlərinin real vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

Maliyyə bazarları dedikdə birja, istiqraz bazarı, forex bazarı və derivativ bazarı da daxil olmaqla qiymətli kağızların alqı-satqısının baş verdiyi bazar başa düşülür. Maliyyə bazarı, ümumi mənada, maliyyə aktivlərinə tələb və təklifin bir-birinə uyğun gəldiyi, bu fəaliyyətlərin qiymət formalaşmasına sahib olduğu mütəşəkkil bir məkandır. Maliyyə əmək bazarı, maliyyə alətinin xüsusiyyətindən asılı olmayaraq maliyyə alətləri alıcıları və satıcılarının birləşdirdikləri bütün qurum və proseslər deməkdir. Nağd pul və kapitalın sərbəst dövriyyəsinə və bu vəsaitlərdən ən yaxşı istifadə edilə biləcəyi yerlərdə yönləndirilməsinə imkan verir.

Maliyyə bazarları, resursları ayıraraq və likvidlik yaradaraq kapitalist iqtisadiyyatlarının işini asanlaşdırmaq rolunu oynayır. Bu bazarlar investora gəlir gətirən və bu gəlirləri əlavə pula ehtiyacı olanlara yəni borcalanlara təqdim edən qiymətli kağız məhsulları yaradır. Maliyyə bazarlarında əsas iştirakçılardan biri də sığorta bazarıdır. Sərbəst qiymət əmələgəlmə prinsipləri əsasında formalaşan tarif dərəcələri sığortaçılar arasında əsil rəqabət mühiti yaratmış olur. Sığorta bazarı iqtisadi rəqabət mühitində tənzimləyici funksiya rolunu oynayır. Sığortaçının sığorta cəmiyyətinin daxili və xarici fəaliyyətinə rəhbərlik etməsi və bununla yanaşı, sığorta

mədəniyyətini inkişaf etdirməsi üçün tədbirlərin görülməsi əsas hesab edilən amillərdəndir. Son 1 il müddətinə nəzər salsaq, sığorta sahəsində ikitərəfli canlanma olduğunu müşahidə edə bilərik. İstər sığorta haqlarında, istərsə də sığorta ödənişlərində müəyyən dərəcədə artım müşahidə edilir.

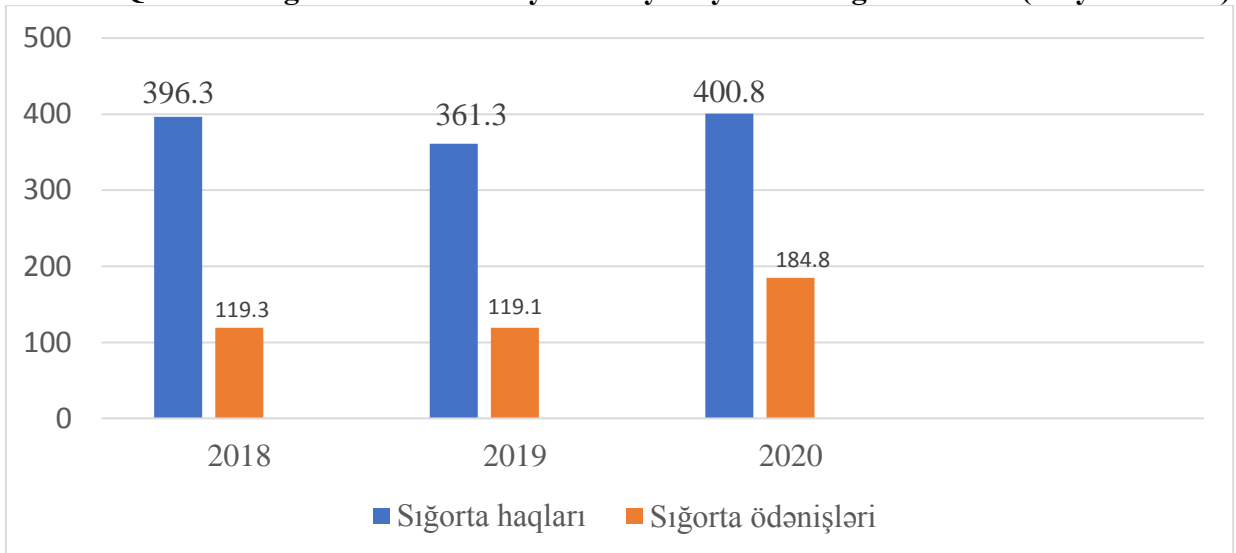
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya mərkəzinin böyük analitiki Məsumə Talibovanın təhlilinə əsasən:

“Azərbaycanda fəaliyyətdə olan 21 sığortaçı tərəfindən 400 milyondan çox sığorta haqqı toplanılıb. Sığorta şirkətləri tərəfindən edilən ödənişlər isə 185 milyon manata yaxındır. Son illərin müvafiq göstəricilərini müqayisə etdikdə bu ilin ilk yarımilliyində yığımların ötən ilin analoji dövrünə nəzərən 10% artıqını, hətta rekord göstəricilərin qeydə alındığı 2018-ci ili də geridə qoyduğunu görmək mümkündür. Bu təhlillər nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, yığımları sığorta strukturu üzrə qiymətləndirdikdə, ümumi haqların 67%-i könüllü, qalan 33%-i isə icbari sığorta növlərindən əldə olunan sığorta haqları olub. Dinamikaya nəzər yetirdikdə isə, icbari sığorta növü üzrə təqribən 7%, könüllü sığorta növü üzrə isə 13% artım müşahidə edilib. Ödənişlərdə isə könüllü sığorta növü üzrə 85% artım nümayiş edildiyi halda, icbari sığorta növü üzrə 8% azalıb”.
(<http://iqtisadiislahat.org/store//media/2020/Avqust/06.08.2020-Pandemiya-dövründə-sığorta.pdf>)

Müəyyən dövr ərzində maliyyə bazarlarının infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülmüş, eyni zamanda "Azərbaycan Respublikasının qiymətli kağızlar bazarının 2011-2020-ci illərdə inkişafı" Dövlət Proqramı qəbul edilmişdir. 2011-2014-cü illəri əhatə edən Dövlət Proqramının birinci mərhələsində qiymətli kağızlar bazarı infrastrukturunun modernləşdirilməsi, tənzimləmə bazasının inkişafı və maddi-texniki infrastrukturun yaxşılaşdırılması üçün lazımi imkanlar yaradıldı. Bununla birgə, korporativ idarəetmə standartlarının zəif inkişafı və ölkədə fəaliyyət göstərən açıq səhmdar cəmiyyətlərinin açıqlığı kapitalın qiymətli kağızlar bazarı vasitəsilə çıxarılmasını məhdudlaşdırdı. 2015-ci ilin sonunda səhmlər və borc alətləri bazarında ticarət həcmi müvafiq olaraq 657 milyon manat və 3550 milyon manat olmuşdur. Borc qiymətli kağızları bazarında əməliyyatların çoxu korporativ qiymətli kağızlarla həyata keçirilmişdir.

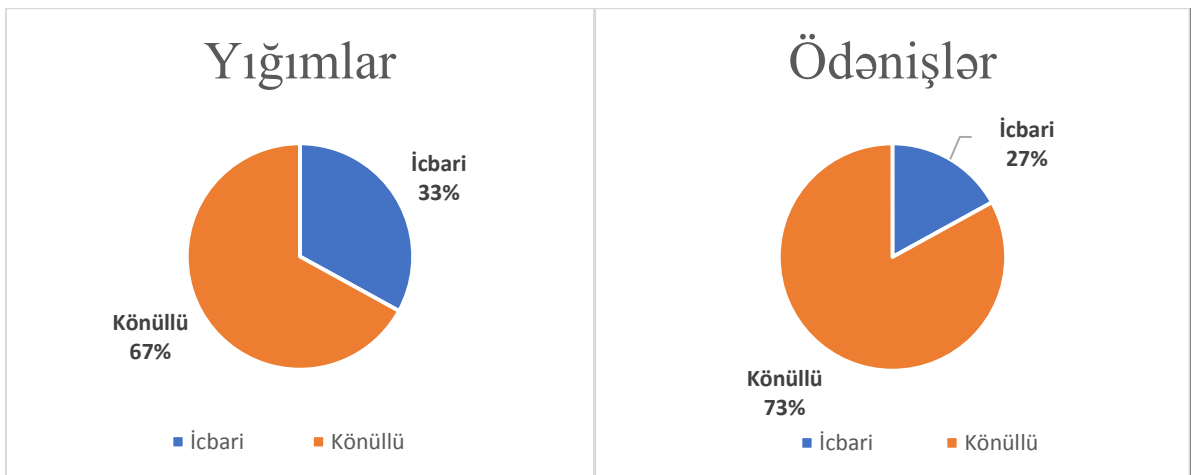
Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasına (MBNP) görə, maliyyə sisteminin başqa bir hissəsi olan sığorta bazarının orta illik artım tempi 2010-2015-ci illərdə 20% idi. 2015-ci ildə Azərbaycanda sığorta mükafatının həcmi 444 milyon manata qədər artmışdır. Bununla yanaşı, sığorta haqlarının ÜDM-dəki payı cəmi 0,8% -dir.

Qrafik 2: Sığorta sektorunun yanvar-iyul ayları üzrə göstəriciləri (milyon manat)

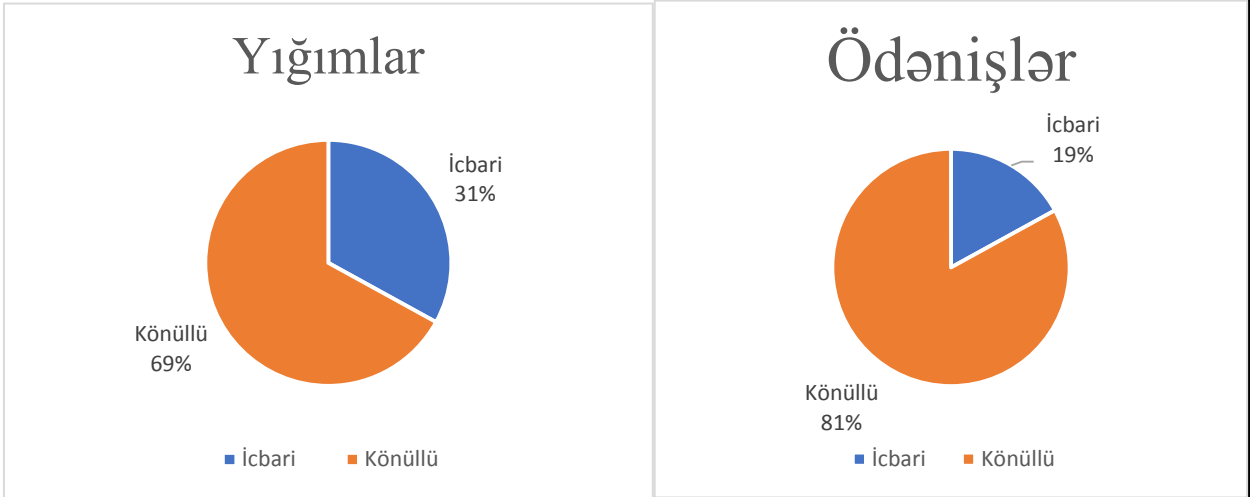
Mənbə: <http://iqtisadiislahat.org/store//media/2020/Avqust/06.08.2020-Pandemiya-dövründə-sığorta.pdf>

Qrafik 3: 2019-cu il yığımlar və ödənişlərin sığorta strukturu üzrə faiz göstəriciləri

Mənbə: <http://iqtisadiislahat.org/store//media/2020/Avqust/06.08.2020-Pandemiya-dövründə-sığorta.pdf>

Qrafik 4: 2020-cu il yığımlar və ödənişlərin sığorta strukturu üzrə faiz göstəriciləri

Mənbə: <http://iqtisadiislahat.org/store//media/2020/Avqust/06.08.2020-Pandemiya-dövründə-sığorta.pdf>

Ümumilikdə sığorta sahəsində müəyyən qədər artım müşahidə olunmasına baxmayaraq, pandemiyanın gözlənilməz əks təsiri bir çox sahələrdə müşahidə olunub, o cümlədən, sığorta bazarından da yan keçməyib. Çinin Wuhan şəhərində baş verən Covid-19 epidemiyası çox qısa müddətdə bütün dünyanı əhatə etməyə başladı və getdikcə daha da yayılması səbəbindən 11 Mart 2020-ci il tarixində Dünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən bir pandemiya elan edildi. Dünyadakı hökumətlərin pandemiya qarşı həyata keçirdiyi tədbirlər çərçivəsində sosial və iqtisadi həyat yavaşladı, cəmiyyətlərin istehlak üstünlükləri dəyişdi, tədarük və istehsal zəncirləri qırıldı. Bütün bu dəyişikliklər, şübhəsiz ki, bütün sektorları, xüsusən də maliyyə sektorlarını təsir etdi. Sığorta sektoru da cari dövrdə əhəmiyyətli dərəcədə təsirlənən sektorlardan biri olmuşdur. Koronavirus pandemiyası, bənzərsiz bir ictimai səhiyyə böhranına səbəb oldu. Pandemiya geniş miqyaslı can itkisinə və ağır insan əzablarına səbəb olmaqla yanaşı, cəmiyyətlərimizi uzun illər yükləyəcək böyük bir iqtisadi böhrana da yol açdı. Fiziki şəxslər və müəssisələr mövcud maliyyələşdirmə və gələcəkdə siyasət müdaxiləsi zərurəti ətrafında suallar doğuran mühüm xərclər və itkilərlə üzləşirlər. Sığorta, fəlakətlər kimi bədbəxt hadisələrin baş verməsi və iqtisadi cəhətdən itkilərə məruz qala biləcək əhali üçün maddi qorunma təmin edən vacib bir maliyyə vasitəsidir.

Sığorta, mövcud siyasəti idarə etmək, yeni işi qiymətləndirmək, yeni xidməti satmaq, siyasətini yeniləmək, müştəri sorğularını həll etmək və tələblərini icra etmək üçün bir çox prosesi əhatə edən son dərəcə mürəkkəb bir işdir. Bu səbəbdən Covid-19 vəziyyətinin, normal iş üsulları ciddi şəkildə pozulduğu üçün sığortaçıların fəaliyyətlərini davam etdirmələri üçün bir sıra problemlər yaratması təəccüblü deyil.

Ümumi qənaətə gəlsək, mənfi təsirin daha çox nəqliyyat vasitəsinə sahib olan şəxslərin icbari sığortası və səfər sığortalarının yığımlarına müşahidə edə bilərik. Bu şəxslərin icbari sığortası üzrə yığımlarında 15% azalma qeydə alınıb. Mənfi təsirlərdən biri də özünü səfər sığortası yığımlarında göstərir. Bu dövr ərzində sərhədlərin bağlanması və həmçinin uçuşlara qoyulan məhdudiyyət səbəbi ilə ötən il ilə müqayisədə 2.5 dəfə azalma müşahidə olunub. Yük sığortasında isə əksinə 2 dəfədən çox artım qeydə alınıb. Bu da pandemiya dövründə yük daşımalarının ləğv olunmaması səbəbi ilə izah oluna bilər. Sığorta bazarına Covid-19 pandemiyasının müsbət tərəfini də qeyd etmədən keçmək olmaz. Pandemiyanın müşahidə edildiyi zaman ərzində bütün sahələrdə elektronlaşmaya keçidin geniş tətbiqi ilə müxtəlif sektorlarda çalışan biznes subyektlərində daha öncə mövcud olan qeyri-formal məşğulluğun rəsmiləşdirilməsinə tələbat yaranıb. Buna görə də rəsmi qeydiyyatda alınmış işçilərin icbari sığortalanması zəruri olduğundan sığortalanma hallarının artması təbii olaraq sığorta yığımlarının artması ilə nəticələnib.

İstanbul-Türk Sığorta Birliyi (TSB) və Azərbaycan Sığortaçılar Birliyi arasında Türkiyə və Azərbaycanda sığorta sektorunun sürətli inkişafına töhfə vermək üçün bir müqavilə imzalandı. TSB-nin verdiyi açıqlamaya görə, Azərbaycanda sığorta ənənələrinin qurulmasına töhfə vermək üçün Türkiyədəki sığorta sektoru təcrübəsindən istifadə olunacaqdır.

Azərbaycan, sığorta bazarında yeni bir məhsul strategiyasının formalaşdırılması və Türkiyə təkrarsığorta təcrübəsinin Azərbaycanda istifadə etməyə başlayacaq. Açıqlamada fikirləri bildirilən TSB-nin prezidenti Atilla Benli, edilən razılaşma ilə Türkiyənin sığorta sahəsindəki təxminən iki əsrlik təcrübə və biliklərindən qardaş ölkə Azərbaycanda sığortanın inkişafı üçün istifadə ediləcəyini bildirdi:

“Türk sığorta sənayesi olaraq qardaş ölkə Azərbaycan sığorta bazarının dünyaya integrasiya yolunda bütünlü dəstəyi təmin edəcəyik. Bu razılışma Türk sığortası üçün bir mərhələ kimi qiymətləndirilə bilər.

İqtisadi artım kökləri Orta Asiyada olan Türk Cümhuriyyəti ölkələrində diqqət çəkir. Bunu daha da sağlam və daha sabit hala gətirməyin yolu güclü bir sığorta sənayesi qurmaqdır. Bu səbəblə qarşıdakı dövrdə Azərbaycanla başlayan əməkdaşlığımızı bütünlü Türk coğrafiyasına genişləndirməyi planlaşdırırıq” (<https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/finans/turkiye-sigorta-birligi-azerbaycanin-sigorta-sektorune-destek-verecek/661638>).

Verilən məlumatlara əsasən, Azərbaycan Sığortaçılar Birliyi ilə imzalanmış müqavilə ilə ikitərəfli əməkdaşlıq və ortaq fəaliyyətlər çərçivəsində həyata keçiriləcək layihələrdən biri də pandemiya dövründə Türk dünyası üçün ortaq bir sığorta forumunun həyata keçirilməsi olacaqdır.

TSB-nin uzun illərdən bəri davam edən sektor təcrübəsi, 39 qeyri-həyat, 21 həyat, pensiya şirkəti və 3 təkrarsığorta şirkəti daxil olmaqla, Türkiyədə fəaliyyət göstərən cəmi aktivləri ilə qardaş ölkə Azərbaycanda sığorta sektorunun inkişafına öz töhfəsini verir. 63 sığorta şirkəti və bütünlü maraqlı tərəflərlə Azərbaycanda sığorta ənənələrinin qurulması hədəflənir.

2.3. Müasir dövrdə sığorta strategiyasının hazırlanmasında risklərin qiymətləndirilməsi

Riskin tərifinin yalnız itkilərin deyil, qazancların olma ehtimalını da əhatə etdiyi heç kimə sır deyil. Sığortadakı risk, sığorta müqaviləsi tərəflərinin iradəsindən asılı olmayan, eyni zamanda sığortaya maraq yaradan qeyri-müəyyən bir hadisədir. Bu səbəbdən bir riskin mütəxəssisə ödənişli şəkildə ötürülməsi kimi sığorta, risk menecmentində nəzərə alınacaq ən maraqlı iş növüdür. Bu mexanizm də təsərrüfat fəaliyyətində qərarların qəbulu həmçinin, reallaşdırılmasında firma sahibkarının öz məqsədlərinə nail olması üçün qarşıda duran risklərin əsaslı tətqiqi və idarə edilməsinə xidmət göstərir. Risklərin idarə edilməsi prosesi bir sıra mərhələ keçir.

1) əvvəlcə risklər təhlil edilir və qiymətləndirilir;

2) risklərə təsir metodları müəyyən edilir və onlardan iqtisadi cəhətdən ən səmərəlisi seçilir;

3) sonra optimal qərar qəbul edilir və onun reallaşdırılması gedişində risklərin idarə edilməsi prosesi baş verir.

Sığorta sahəsi yüksək dərəcədə risklidir. Sığorta şirkətləri öz risklərini idarə etməklə yanaşı, keyfiyyətli risk qiymətləndirməsinə də müraciət etməlidirlər. Beləliklə, sığortadakı risklərin idarə edilməsi, sığorta ilə əlaqəli risklərin müəyyənləşdirilməsi və nəzarəti, hər bir risk növü üçün limitlərin müəyyənləşdirilməsi, həmçinin müəyyən edilmiş hədlərin aşılmasının qarşısının alınması və zərərlərin məqbul dəyərlərlə məhdudlaşdırılmasıdır.

Hazırda məqsədi qlobal sığorta bazarını vahid prinsiplər əsasında inkişaf etdirmək və maliyyə sabitliyini təşviq etmək olan Beynəlxalq Sığorta Nəzarətçiləri Birliyi (IAIS) mövcuddur. IAIS, sığorta tənzimləyiciləri və nəzarətçilərinin qlobal təcrübəsini inkişaf etdirir və bir sıra prinsiplər, təlimatlar və standartlar hazırlayır və dərc edir. Xüsusilə, hazırda Sığorta Əsas Prinsipləri qüvvədədir. Beynəlxalq Sığorta Nəzarəti Assosiasiyası sığortaçıların məruz qaldığı aşağıdakı riskləri müəyyənləşdirir.

Sığortada risk menecmentinin əhəmiyyətli dezavantajı cəmiyyətin riskləri ilə mübarizə aparmaq üçün profilaktik tədbirlərin olmamasıdır, risk faktorlarını və mümkün ziyan miqyasını minimuma endirmək üçün heç bir tədbir yoxdur. Beləliklə, potensial sığorta hadisələri barədə praktik olaraq heç bir statistika yoxdur. Vahid sistemləşdirilmiş sektor risk portfelinin mövcudluğu yoxdur, bu səbəbdən aktual hesablamaların statistikasını kifayət qədər tamamlanmamışdır, modellər çox sayda fərziyyələrə əsaslanır və bu da sığorta sektorunun risklərini azaltmağa kömək etmir. Bu cür məlumatların toplanması olduqca bahalıdır, çox böyük bir şirkət olsa belə, bir şirkət səviyyəsində həyata keçirilməsi qeyri-mümkündür. Bir çox ölkədə bu cür statistik analiz milli layihələr kimi həyata keçirilir (Куликова Е.А., 2014: с259).

Sığorta riskinin idarə edilməsi sahəsində ən vacib məqamlardan biri, sığortaçının, maliyyə risklərinin səmərəli idarə olunması olmadan əldə edilməsi mümkün olmayan maliyyə sabitliyidir.

Sığortaçının maliyyə dayanıqlığı, sığorta şirkətinin iqtisadi, vəziyyət dəyişikliyi halında sığorta, ortaq sığorta və təkrarsığorta müqavilələri üzərindəki öhdəliklərini yerinə yetirməsidir. Sığorta təşkilatının maliyyə dayanıqlığının əsasını ödənilmiş nizamnamə kapitalı və sığorta ehtiyatları, həmçinin səlahiyyətli təkrarsığorta sistemi təşkil edir. Sığorta təşkilatlarının maliyyə dayanıqlığını müəyyən etmək üçün məlum maliyyə təhlil metodlarından istifadə olunur:

1.likvidlik (ödəmə qabiliyyəti) - şirkətin öz öhdəliklərini müddət və məbləğ baxımından uyğun olan aktivlərlə ödəmək qabiliyyəti;

2. gəlirlilik;

3. işgüzar fəaliyyət;

4. maliyyə mənbələrinin dövriyyəsi.

Sığortaçının maliyyə sabitliyi aşağıdakılar yolu ilə əldə edilir:

- sığorta şirkətinin nizamnamə kapitalının və kapitalının artırılması;
  - sığorta tariflərinin düzgün hesablanması və fərqləndirilməsi;
  - mövcud qanunvericiliyin şərtlərinə cavab verən kifayət qədər sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması;
  - şirkət üçün ən əhəmiyyətli risklərin təkrarsığortası
  - sığorta edənlərin aktiv və öhdəlikləri arasındakı nisbətə standart ölçüsünə uyğunluğu;
  - nəzarət etmək və azaltmaq üçün debitor və kreditor borclarının idarə edilməsi
- (Улыбина Л.К.,2013: с78-85).

Mühim bir məqam sığorta şirkətinin öhdəliklərinin ehtimal xarakteridir, başqa sözlə, öhdəliklər yalnız müəyyən bir əminliklə bilinir. Bu səbəbdən şirkətin yalnız öhdəliklərini ödəyə bilməyəcəyini nəzərə almaq çox vacibdir, həm də vəziyyətin xoşagəlməz inkişafının risklərini qiymətləndirmək lazımdır, belə ki, mənfi hallara doğru dəyişdikdə, bu da öz nəticəsini verə biləcəkdir. Sığortaçının maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi problemi ikili xarakter daşıyır: ilk növbədə, müəyyən bir dövrdə vəsait çatışmazlığı ehtimalı sisteminin tərif, ikincisi, gəlirin keçmiş tarif dövrü xərcləridir. Sığorta portfelinin həcmi, o cümlədən vəsait çatışmazlığı dərəcəsi ilə çox şey müəyyənləşdirilir.

Kifayət qədər kapital sığorta şirkətlərinin sabit fəaliyyəti üçün vacib şərtidir. Kapitalın səmərəliliyi, əsasən, idarəetmə keyfiyyəti ilə müəyyən edilir. Buna görə, risk idarəetməsini təhlil edərkən aşağıdakı kimi göstəriciləri nəzərə almaq şərtidir.

- ödəmə qabiliyyəti və maliyyə sabitliyi səviyyəsi;
- sığortaçının aktiv və öhdəliklərinin balansı;
- şirkət fonrlarından rəasional istifadə.

Qeyd etmək lazımdır ki, sığorta müqaviləsinin bağlanmasına və ya imtina edilməsinə qərar verilirənkən risk səviyyəsi əsas meyardır. Yəni, sığorta şirkəti ilk növbədə proqnozlaşdırılan zərərlərin ödənilməsi və üzərinə götürülən öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün tələb olunan kapitalın miqdarını müəyyənləşdirir.

Sığorta şirkətlərində risklərin idarə edilməsi dörd əsas mərhələdən ibarətdir:

1.Risklərin baş vermə sahələri üzrə müəyyənləşdirilməsini təmin edən risklərin müəyyənləşdirilməsi.

2.Müxtəlif metodlardan istifadə etməklə həyata keçirilən risk qiymətləndirməsi (Окорочова О.А.,2012: с49-51).

3.Risklərin idarəedilməsi. Bu mərhələdə risklərin idarə edilməsi vasitələri və metodları seçilir.

4.Risklərin monitorinqi və nəzarəti. Risk menecmentinin son mərhələsində risklərdə mövcud dəyişiklik qiymətləndirilir, zərurət yaranarsa planlar düzəldilir, sığorta şirkətinin bazarda davranış taktikası dəyişdirilir.

Sığorta şirkətlərinin risk menecmenti, bir qayda olaraq, aşağıdakı risklərə xüsusi diqqət yetirir: kredit riskləri, likvidlik riskləri, bazar riskləri, valyuta riskləri, faiz dərəcələri riskləri və təkrarsığorta buraya aiddir

Kredit riski, digər tərəfin öhdəliklərini yerinə yetirməməsi səbəbindən bir maliyyə aləti tərəfinin maliyyə itkisinə məruz qalma riskidir. Sığorta şirkətlərində, investisiya əməliyyatlarının həyata keçirilməsində kredit riski limitlərinin müəyyənləşdirilməsinə və izlənilməsinə cavabdeh olan risk komitəsi və risk menecmenti şöbəsi yaratmaq lazımdır. Mühüm şərt, risklərin müəyyənləşdirilməsi sahəsində təsdiq edilmiş IRR-nin (daxili tənzimləmə sənədi) mövcudluğudur. Kredit riskləri, sığortaçının investisiya əməliyyatlarına yalnız kredit riski limitinin təyin

olunduğu alətlərlə icazə verilməlidir. Ən yaxşı təcrübə, kredit riski idarəetmə sisteminin keyfiyyəti və səmərəliliyinin artırılması və investisiya prosesi üzərində daxili nəzarət üçün təkliflər və tövsiyələr hazırlayan kredit riskinin idarə edilməsindən məsul bir vahidin olmasıdır. Sığorta sənayesində, şirkətlər tərəfindən müəyyən edilmiş həddi pozduqda kredit riski səviyyəsini minimuma endirmək üçün düzəldici tədbirlərin vaxtında qəbul edilməsini təmin edən qaydalar və prosedurlar tətbiq etmək lazımdır. Əlavə nəzarət məqsədi ilə daxili audit xidməti mütəmadi olaraq şirkətin kredit riski idarəçiliyinin, habelə məsul struktur bölmələri tərəfindən kredit riskinin idarə olunmasının təşkilinin effektivliyini təhlil etməlidir. Sığortaçının ötürdüğü kredit riskinin səviyyəsinin müntəzəm qiymətləndirilməsinin nəticələri, risklərin idarəedilməsi sisteminin monitorinqi və nəzarəti üçün təsdiq edilmiş siyasət və prosedurlar əsasında sığorta şirkətinin rəhbərliyinə və sahibinin nümayəndələrinə bildirilməlidir (Стрельников Н.В.,2012: с90).

Valyuta riski, maliyyə alətinin gələcək pul vəsaitləri axınlarının xarici valyuta məzənnələrindəki dəyişikliklər səbəbiylə dəyişkən riskidir. Faiz dərəcəsi riski, maliyyə alətindəki gələcək pul axınları dəyərinin bazar faiz dərəcələrindəki dəyişikliklər səbəbiylə dəyişməsi riskidir. Sığorta şirkətlərinin qiymət riski, bazar qiymətlərindəki dəyişikliklər nəticəsində dəyəri dəyişkənliyə məruz qalan maliyyə aktivləri və öhdəlikləri ilə əlaqələndirilir. Müasir sığorta sənayesinin bazar risklərini müəyyənləşdirmək, qiymətləndirmək, izləmək və nəzarət etmək üçün qaydalara və prosedurlara ehtiyac vardır və bu işə cavabdeh funksional bölmələr üçün ətraflı məsuliyyət daşıyır. Sığorta şirkətlərinin risklərin idarə edilməsi şöbəsi bazar riski idarəetmə sisteminin keyfiyyətini və səmərəliliyini artırmaq üçün təklif və tövsiyələr hazırlamalı, həmçinin bazar riski səviyyəsini minimuma endirmək üçün vaxtında düzəldici tədbirlərin görülməsi üçün qaydalar və prosedurların olması lazımdır.

Təkrarsığorta da müasir sığorta şirkətinin risk menecmentinin vacib bir tərəfidir. Təkrar sığortaya keçməyən və təkrarsığortaçının risklərini öz təkrarsığortaçısında qalan daxili qaydalarda dəqiq müəyyənləşdirmək lazımdır. Bir qayda olaraq, sığortaçının öz çıxılmasının məbləği təkrarsığorta müqaviləsində hər bir məhsul üçün ayrıca göstərilir (Улыбина Л.К.,2013: с469-479).

Sığortada risklərin idarə edilməsinin müsbət cəhəti müntəzəm olaraq həyata keçirilən aktuar hesablamalardır. Hər bir sığorta şirkətinin sığorta şirkətinin aktuar rəyində və maliyyə hesabatlarında əks olunduğu sığorta ehtiyatlarının yetərliliyindən məsul olan məsuliyyətli aktuarı var. Sığorta öhdəliklərinin adekvatlığı mütəmadi olaraq yoxlanılır və öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin nəticələri, müəyyən maliyyə göstəricilərinə nail olma nəticələri ümumiləşdirilir ki, bu da sığorta şirkətinin gələcək inkişaf strategiyasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir (Вяткин В.Н.,Гамза В.А.,Маевский Ф.В.2016: с353).

Beləliklə, müasir bir sığorta şirkətində risk idarəetmə sisteminə ehtiyac barədə nəticə çıxarmaq olar. Sığortaçının riskləri yüksəkdir, Mega-Tənzimləyicinin qaydaları sərtləşdirilir, risklərin daimi monitorinqi və onların şaxələndirilməsi zəruridir. Səriştəli bir risk idarəetmə sistemi inkişaf etdirmək çətindir, çünki hazırda sığorta sənayesi bu məsələdə yüksək nailiyyətlərlə fərqlənmir. Sığortaçının yaratdığı risklər üçün zərərlərin ödənilməsi anı da vacibdir. Ən böyük risklərin təkrarsığortaya köçürülməsi, öz vəsaitlərinin və ehtiyatlarının yetərliliyinə nəzarət etmək doğru zamanda vacibdir. Beləliklə, əminliklə deyə bilərik ki, sığortaçıların risk idarəçiliyi mövzusu kifayət qədər inkişaf etməyib və riyazi aparatlardan ilə statistik məlumatlardan istifadə edərək daha ətraflı araşdırma tələb olunur (Бакиров А.Ф., Кликич Л.М.,2016: с304).

III FƏSİL. MALİYYƏ BAZARLARINDA SIĞORTA FƏALİYYƏTİNİN FORMALAŞMASI VƏ ROLUNUN YÜKSƏLDİLMƏSİNİN SOSIAL NƏTİCƏLƏRİ VƏ PERSPEKTİV İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Maliyyə bazarlarında sığorta şirkətlərinin formalaşmasının dünya təcrübəsi və onun təkmilləşdirilməsi yolları

Sığorta işi milli iqtisadiyyatın maliyyə xidmətləri sektorunun ayrılmaz tərkib hissəsidir və maliyyə bazarının və bütün iqtisadiyyatın inkişafında mühim rol oynayır.

Sığorta fəaliyyətinin meydana gəlməsi uzun illər əvvələ dayanır. Sığorta müqavilələrinə Babil tacirləri tərəfindən e.ə 4000-3000-ci illərdə təsadüf edilmişdir. Hindularda isə e.ə 600-cü ildə də tətbiq edilmiş və e.ə IV əsrdə qədim Yunanıstanda mahiyyəti daha yaxşı başa düşülmüşdür. Bu müqavilələrə əsasən, tacirlərə dənizdə daşınma itkisi olduğu halda kreditlər verilir və kredit faizləri sığorta riskini əhatə edirdi. Şumer və Babil tacirləri oğru və quldurlara qarşı böyük yük itkisinin mənfi nəticələrini aradan qaldırmaq üçün risklərini birləşdirdilər.

Dəniz sığortası XV əsrdə yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir. Romada, üzvlərin aylıq ödənişləri hesabına cənazə xərclərini ödəyən dəfn cəmiyyətləri də mövcud olmuşdur.

1666-cı ildə Londonun Böyük Yanğınından təkan alaraq yanğın sığortası meydana çıxdı. 1711-ci ildən sonra İngiltərədə bir qisim sığorta şirkətləri üçün köpük dövrü başladı. Buna baxmayaraq, bu dövrdə iki mühüm və uğurlu İngilis sığorta şirkəti - London Təminat Korporasiyası və Royal Exchange Təminat Korporasiyası quruldu. Onların fəaliyyətə başlaması müasir əmlak və məsuliyyət sığortasının əsasını qoydu.

Avropada sığortanın erkən inkişafına dair heç bir müzakirə beynəlxalq sığorta bazarı olan London Lloyd's-dan söz açılmadan tamamlana bilməz. 17-ci əsrdə tacirlər, bankirlər və sığorta anderrayterləri tərəfindən himayə olunan bir çayxana olaraq başlamış və tədricən dəniz sığortası üçün anderrayter tapmaq üçün ən çox ehtimal olunan yer olaraq tanındı. Lloyd's 1769-cu ildə dəniz risklərini qəbul edən

rəsmi bir anderrayter qrupu olaraq yenidən təşkil edildi. Bu gün Lloyd's əsas sığortaçı və təkrarsığortaçı olaraq qiymətləndirilə bilər.

Amerikada ilk sığorta təşkilatı Benjamin Franklin tərəfindən 1752-ci ildə təşkil edilən Philadelphia Contributionship olmuşdur. Amerika müstəmləkələrindəki ilk həyat sığortası şirkəti 1759-cu ildə təşkil edilmiş Presbyterian Nazirlər Fondu idi. 1820-ci ilədək təkcə New York əyalətində 17 səhmdar həyat sığortası şirkəti mövcud idi. İlk əmlak sığortası şirkətlərinin bir çoxu spekulativ investisiyalardan, aşağı səviyyəli idarəetmədən və qeyri-adekvat paylama sistemlərindən uğur əldə edə bilmədi. Digərləri 1871-ci ildə Böyük Çikaqo yanğınından və 1906-cı ildə San-Fransiskoda baş verən zəlzələ və yanğından sonra uğursuz oldu. ABŞ Vətəndaş Müharibəsindən sonrakı dövrdə bir sıra xoş olmayan təcrübələr meydana çıxdı. Qazanılmayan dividendlər elan edildi, ehtiyatlar qeyri-kafi, reklam iddiaları şişirdildi və bəzən şirkətlərin ümumi aktivlərindən daha çox mal olan ofis binaları tikildi. 33 həyat sığortası şirkəti 1870-1872-ci illərdə, digərləri isə 1873-1877-ci illər arasında uğursuz oldu.

Sovet İttifaqında daxili sığorta tək bir agentlik - Gosstrakh tərəfindən, xarici risklər üzrə sığorta isə yoldaşlıq şirkəti Ingosstrakh tərəfindən təklif edildi. Ingosstrakh, Rusiyadakı xarici mülkləri və xaricdəki Ruslara məxsus əmlakları sığortalamağa davam edir. Xarici sığortaçılardan təkrarsığortanı qəbul edir. Lakin 1985-ci ildən sonra sərbəst bazar iqtisadiyyatına doğru gedən hərəkətdən və 1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılmasından sonra təxminən 230 yeni özəl sığorta təşkilatları quruldu.

Dünya ticarətində böyük genişlənmə və işgüzar firmaların öz ölkələrindən kənarında nə qədər sərmayə qoyması səbəbindən, 20-ci əsrdə dünya miqyasında sığorta bazarı sürətlə genişləndi.

Dünya sığorta bazarı ildən-ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sığorta bazarının açılması sayəsində artan bir böyümə qeyd edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə sığorta bazarları yaxın vaxtlara qədər xarici şirkətlər üçün qapalı idi və bu səbəbdən rəqabət və lazımi məlumat idarəçiliyi olmadığı üçün sığorta şirkətləri lazımi səviyyədə inkişaf etməmişdi. Sığorta şirkətinin işi nizamnamə daxili tənzimləmə və

inzibati sənədlər əsasında mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq təşkil olunur. Tənzimlənməmiş sahibkarlıq subyektlərinin formalaşmasından fərqli olaraq, sığorta şirkəti və ya digər tənzimlənən sığorta təşkilatının yaradılması ayrı-ayrı hüquqi, maliyyə və praktik məsələlərin fərqində olmağı tələb edir. Hüquqşünaslar müxtəlif növ həyat, sağlamlıq, əmlak və bədbəxt hadisələr üzrə sığorta şirkətlərinin, habelə sığorta agentlikləri, broker və digər sığorta ilə əlaqəli müəssisələrin formalaşdırılması, məsləhət verilməsi və lisenziyalaşdırılması sahəsində geniş təcrübəyə malikdirlər. Sığorta şirkətlərinin yaradılması prosesinin hüquqi tənzimlənməsinin əsas vəzifələri qanuni məhdudiyyətlər; müstəqil hüquqi şəxs olaraq qanuni quruluş, qanunsuz təsərrüfat subyektinin sığorta bazarında meydana çıxmasının qarşısını almaq, xüsusən də risk sığortası və digər maliyyə əməliyyatları ilə əlaqəli fəaliyyətlərin və maliyyə sabitliyini təmin edən bir tələbin müəyyənləşdirilməsidir. Qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həlli yalnız sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə icazə verən mexanizminin tətbiqi ilə mümkündür, yəni bir sığorta sənayesi təşkilatının fəaliyyəti üçün lisenziyalaşdırma proseduru mövcud olmalıdır. Sığorta təşkilatlarının yaradılması ümumiyyətlə ümumi prosedura uyğun olaraq həyata keçirilir. Lakin sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün bu cür təşkilatlar lisenziya almalıdırlar. Çünki yalnız bir lisenziyaya sahib olmaq, sığorta işi subyektinə sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək hüququ verir və eyni zamanda ona sığorta xaricində digər fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsinə qadağa qoyur. Mövcud qanunvericiliyə görə, sığorta brokeri kimi sığorta, təkrarsığorta, qarşılıqlı sığorta, vasitəçilik fəaliyyətini həyata keçirmək üçün lisenziya, sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən sığorta işi subyektinə verilən sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək hüququ üçün xüsusi icazədir.

Sığorta və təkrarsığorta şirkətləri əhəmiyyətli və böyüyən bir maliyyə bazarının iştirakçısıdır. Sığorta təşkilatları hüquqi şəxs kimi öz əmlakına sahibdirlər. Bu əmlak onların daşınan və daşınmaz əmlaklarından, pul vəsaitləri, qiymətli kağızlar və digər mülkiyyət üzərində olan mülkiyyət hüququnu əhatə edir. (Vukovic.M.,2004: c40)

Hər hansı bir səhm və istiqrazlara investisiya etmədən izah olunmalı vacib nüanslardan biri də şirkətin bu vəsaiti hardan əldə etməsidir. Bu fikir sadə səslənsə

də,lakin sığorta sahəsində tez-tez səhv başa düşülür.Sığorta şirkətləri bir çox mənbələrdən vəsait əldə edirlər. İlk növbədə bu vəsait nizamnamə kapitalı,daha sonra isə hesabat ilinin sonunda mənfəət olaraq qalan sığorta haqqı yığımlarında ibarət olur.

Sığorta şirkətlərinin pul qazanmaqda sadə yolu sığorta polislərini satmaq və mükafat olaraq tələb olunan puldan daha çox gəlir gətirməkdir ki, bu da anderrayter mənfəəti olaraq tanınır. Lakin bəzi sığortaçılar üçün anderrayter mənfəəti diqqət mərkəzində deyil.İkinci vacib məsələ isə əksər sığortaçılar yüksək səviyyəli istiqraz kimi daha təhlükəsiz yerlərə sərmayə yatırırlar. Lakin bir qismi isə başqa növ investisiya almağı seçirlər. Məhz bu səbəbdən,yəni sığorta şirkətləri öz müştərilərindən investisiya üçün vəsait aldığına görə maliyyə vasitəçisi kimi qəbul edilə bilər.Sığorta şirkətlərinin gəlir əldə etməyinin təbii ki, başqa yolları da vardır,lakin onların ardında duran təməl izah bunlardır.

Bütün növ sığorta şirkətləri qiymətli kağızlarla borc verməklə məşğuldurlar.

Sığorta ilə əlaqəli qiymətli kağızlar bazarı 1990-cı illərin ortalarında sığorta və təkrarsığorta şirkətlərinin qlobal kapital bazarlarına çıxış imkanı kimi meydana gəldi.

Sığorta şirkətləri, investisiya portfəllərinin gəlirliliyini artırmaq üçün qiymətli kağızlarla borc verir və aktiv olaraq satılmayan qiymətli kağızları borclandırirlar. Əksər hallarda, qiymətli kağızlar kreditləşməsi, sığorta şirkətlərinin borcalanlardan alınan haqlar sayəsində gəlir əldə etmələri üçün aşağı riskli investisiya strategiyası qurmağı hədəfləyir.

OECD,sığorta şirkətlərinin investisiya bölgüsü ilə əlaqədar daha çox detal əldə edə bilmək üçün 2016-cı ildə statistik fəaliyyətini dəyişdirməyi qərara aldı. Dəyişikliklər, sığorta şirkətlərinin aktiv bölgüsünü daha yaxşı anlamağa imkan verən və investisiya strategiyalarındakı inkişafı əks etdirən yeni kateqoriyaların, məsələn, strukturlaşdırılmış məhsullar, hedc fondlarının tətbiq edilməsindən ibarət idi.

İstiqrazların bütün növləri sığorta şirkətlərinin portfəllərində üstünlük təşkil edir və birbaşa investisiyaların böyük bir hissəsini təmsil edir.

İnvestisiya istiqrazı olaraq bilinən sığorta istiqrazı, əsasən İngiltərə və Avstraliyada istifadə olunan sığorta ilə əlaqəli investisiya vasitəsidir. Sığorta istiqrazı, həyat sığortası şirkətləri tərəfindən həyat sığortası polisi şəklində təklif edilən investisiya alətidir. Sığorta istiqrazları uzunmüddətli investisiya qoymaq istəyən investitorlara ən uyğun gələn maliyyə alətlərindən biridir.

Sığorta şirkətləri aktivlərinin çox hissəsini istiqrazlara yatırıqları üçün aşağı faiz dərəcəsi mühiti nəticəsində yenidən investisiya riskinə məruz qalırlar, yəni daha yüksək gəlirlilik göstərən köhnə istiqrazların ödəmə dövrü ilə əlaqəli risk, ancaq daha aşağı olan yeni istiqrazlarla əvəz edilə bilər. Aşağı faiz dərəcələri və 2018-ci ilin son rübündə səhm bazarlarındakı zərərlər, sığorta şirkətlərinin 2018-ci il üçün real investisiya faizlərini müəyyən etməyə imkan vermişdir.

Bir sıra ölkələrdə həyat sığortaçıları portfellerinin yarıdan çoxunu istiqrazlara yatırım etmişlər. Bu istiqrazlar 39 hesabat verən ölkələrdə 28-də həyat sığortaçılarının investisiyalarının 50%-dən çoxunu təşkil etmişdir. İstiqrazlar üç ölkədə investisiya portfelinin 90%-dən çoxunu əhatə edirdi.

Cədvəl 5: Həyat sığortaçıları üçün istiqrazlara investisiya (2018-ci il)

Kanada	93,5%
Yunanıstan	90,4%
Meksika	95,3%

Mənbə: <https://www.oecd.org/daf/fin/insurance/Global-Insurance-Market-Trends-2019.pdf>

Yunanıstan və Meksikada həyat sığortaçılarının dövlət istiqrazlarına nəzər yetirsək, onların müvafiq olaraq 89,2% və 87,6% olduğunu görə bilərik. Kanadada isə Yunanıstan və Meksikadan fərqli olaraq daha çox özəl sektor istiqrazlarına sahibdirlərki onlar da 60,8% dövlət istiqrazları isə 32,7%-dir.

Sadalanan ölkələrdən fərqli olaraq Danimarkada həyat sığortaçıları istiqrazlardan daha çox səhmdar investisiyalara üstünlük verirlər.

Səhmlər, investorların şirkətlərin mənfəətində bölüşməsinə imkan verən səhmdar investisiyalardır. Səhmlər bütün aktiv sinifləri arasında ən yüksək dalğalanma göstərdiyi üçün investorlar da bu riskdə iştirak edirlər.

Səhmlər vasitəsi ilə bir neçə yolla mənfəət əldə edilə bilər:

kapital qazancı;

qiymətli kağızın bazar dəyərindəki irəliləyişlər;

dividendlər-bunlar ümumiyyətlə şirkətdən investorlara ödənilən rüblük ödənişlərdir. Səhmlər şirkətlər tərəfindən verildiyi halda, istiqrazlar şirkətlər və ya dövlət qurumları tərəfindən buraxıla bilər.

Danimarka sığortaçıları investisiya portfelinin 42,4% ini səhmlərə,34,2% ini isə istiqrazlara yatırım etmişlər. Digər ölkələrdə sığorta şirkətləri aktivlərinin daha az qismini səhmlərə yatırmalarına baxmayaraq Avstraliya və İsveçdə aktivlərin 15%-dən çoxu səhmlər üçün ayrılmışdır. Bu rəqəmlər müvafiq olaraq,15,3% və 34,3%-dəyərində müəyyən olunmuşdur.

İstiqrazlar qeyri-həyat sığortaçıları üçün də sabit gəlir mənbəyi olaraq görülür. İstiqrazlar 46 hesabat verən ölkələrin 29-da qeyri-həyat sığortaçıların 50%-dən çoxunu təşkil edir.Orta hesabla götürülsə qeyri-həyat sığortaçıların aktivlərinin 52,3%-i istiqrazlara ayrılmışdır. Qeyri-həyat sığortaçıları üzrə daha çox faiz dərəcəsi Macarıstana mənsubdur və onlar 81,6% dövlət istiqrazlarına yatırım etmişlər. Qeyri-həyat sığortaları üçün səhmlərə gəldikdə isə qeyd edə bilərik ki,Avstriya qeyri-həyat sığortaları aktivlərin 50%-dən çoxunu səhmlərə investisiya etmişlər.

Cədvəl 6: Qeyri-həyat sığortaçıları üçün səhmlərə investisiyalar (2018-ci il)

El-Salvador	32,3%
Fransa	26,1%
İslandiya	29,7%
Polşa	28,4%
İsveç	29,4%

Mənbə: <https://www.oecd.org/daf/fin/insurance/Global-Insurance-Market-Trends-2019.pdf>

Sığorta təşkilatları bir müddətdir ki, Avropa Birliyinin ən böyük investorları kimi çıxış edirlər. 2013-cü ildə sığorta şirkətləri tərəfindən qoyulmuş investisiyaların ümumi həcmi 8,527 milyard avro təşkil etmişdir ki, bu da Avropa Birliyi dövlətlərinin ümumi daxili məhsulunun təqribən 59% -ni təşkil edir. Avropadakı sığorta şirkətləri, Avropa Birliyinə üzv dövlətlər tərəfindən çıxarılan bütün dövlət istiqrazlarının təqribən 25% -nə, bütün Avropa korporativ istiqrazlarının təxminən 21%-nə sahibdirlər.

Investisiya obyektləri üzrə investisiya fəaliyyətinə dair məlumatların təhlilinə əsasən, 2011-ci il ərzində Azərbaycan Respublikasında 455,3 mln. ABŞ dolları həcmində sığorta ehtiyatları risk növlərinə, o cümlədən 19,8% -i dövlət qiymətli kağızlarına, səhmlər istisna olmaqla, Azərbaycan Respublikası banklarının qiymətli kağızlarında 3%, yerli icra və inzibati orqanların qiymətli kağızlarında 0,37%, bank əmanətlərində 59,7%, resursların 10,5% hesablaşma, valyuta ilə yerləşdirilmişdir. Sığorta ehtiyatlarının 122 milyon ABŞ dolları yığım sığorta növlərinə, o cümlədən 11,43% -i dövlət qiymətli kağızlarına, 1,8% -i daşınmaz əmlak, 83,2% -i bank depozitləri, 3,5% -i hesablaşma, valyuta yerləşdirilmişdir.

2018-ci ildə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinə nəzər yetirsək, 50%-dən çoxu, 22 sığorta şirkətindən 12-sinin qiymətli kağızlara investisiya etdiyini görə bilərik.

Dövlət qiymətli kağızlarına nəzər yetirsək, ən çox vəsait saxlayan sığorta şirkəti "Paşa Həyat Sığorta" olub. Qiymətli kağızlara investisiya edən digər bir neçə sığorta şirkətinə nəzər yetirək.

"Paşa Sığorta" – dövlət qiymətli kağızlarına 2018-ci ilin I yarısında 17,549 mln.manat yatırım etdiyi halda, ilin II yarısında 32,438 mln manata çatdırıb.

Şirkətin qeyri-dövlət qiymətli kağızları isə 2018-ci ilin əvvəli ilə müqayisədə ilin sonunda çox az dəyişərək, 8,510 mln. manat olmuşdur.

"PAŞA Həyat Sığorta" şirkətinə nəzər yetirdikdə isə – dövlət qiymətli kağızları üzrə ilin əvvəlində aktivi olmasa da, hesabat dövrünün sonunda bu rəqəmi

145,918 mln. manata çatdırıb. Şirkətin qeyri-dövlət qiymətli kağızlara investisiyası 2018-in əvvəlində 32,586 mln. manat,ilin sonunda isə 49,197 mln. manat olub.

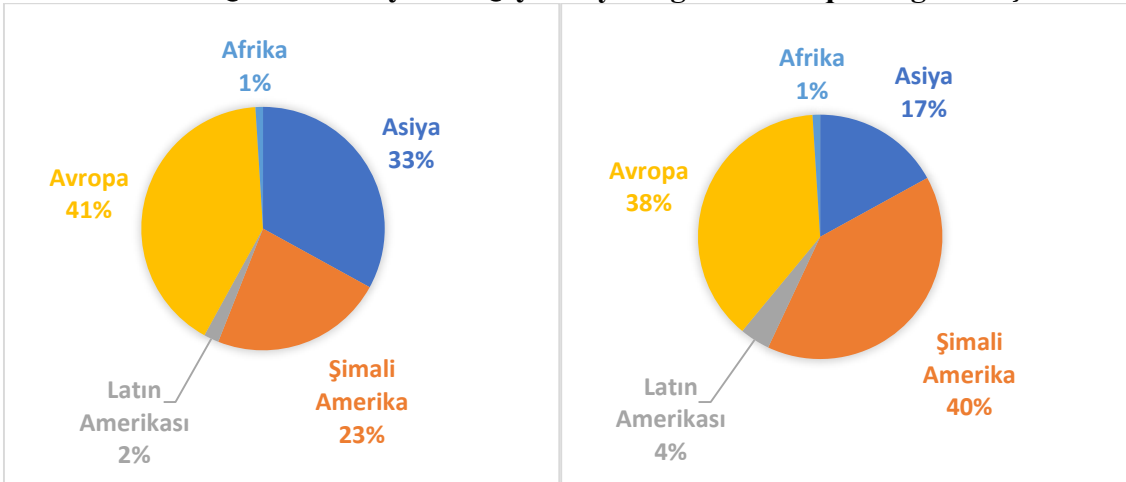
2011-ci ildəki məlumatlara görə, Avropadakı sığorta şirkətləri, Avrozonadakı bank borcunun təxminən 11%-inə, AB dövlətlərinin dövlət borcunun 24%-inə və eyni bazarda olan cəmi səhmlərin 18%-inə və həmçinin ipoteka istiqrazlarına sahib idi.

Ümumi qlobal maliyyə əmlakının təqribən 12%-ini Avropa sığorta şirkətləri idarə edir.Sığorta şirkətlərinin ümumi sərmayəsinin 62%-i təqribən, 18,9 mlrd avrosu AB-dən gələn sığorta şirkətlərinin payına düşür.

İnkişaf etmiş ölkələrdə xidmət sahəsinin böyük bir hissəsini sığorta sistemi əhatə edir.Bu ölkələrdə sığorta şirkətlərinin bazar payı və sığorta haqları da yüksəkdir.

2009-cu ildə qlobal sığorta bazarları illik 4 trilyon dollar sığorta haqqına sahib olduğunu bildirdi. Bu sığorta haqlarının 2.3 trilyon dolları-50%-dən çoxu həyat,1.7 trilyon dolları isə qeyri-həyat sığortasının payına düşürdü. Bunun 70%-i Avropa və Şimali Amerikanın ən inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarında qeydə alınmışdır.

Qrafik 5: Həyat və Qeyri-həyat sığortasının global görünüşü

Mənbə: <https://web.actuaries.ie> saytının məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

İndi isə inkişaf etmiş ölkələrin 2011-2013-cü illər üzrə sığorta haqları və bazar payına nəzər yetirək.

Cədvəl 7: Sığorta bazarında bazar payı yüksək olan ölkələr

	Sığorta haqları (milyon dollar)			Bazar payı (%-ilə)		
	2011	2012	2013	2011	2012	2013
ABŞ	1221.50	1270.90	1259.00	26.8%	27.6%	27.1%
Yaponiya	638.20	654.10	532.00	14%	14.2%	11.5%
İngiltərə	312.80	311.40	330.00	6.9%	6.8%	7.1%
Çin	221.90	245.50	278.00	4.9%	5.3%	6%
Fransa	272.70	242.50	255.00	6%	5.3%	5.5%
Almaniya	245.60	231.90	247.00	5.4%	5%	5.3%
İtaliya	160.80	144.20	169.00	3.5%	3.1%	3.6%
Cənubi Koreya	125.90	139.30	145.00	2.8%	3%	3.1%

Mənbə: Alizade Shamshad, 2015, The Modern Situation of Insurance System in Azerbaijan, 34 pp.

Son illər ərzində avrozonada sığorta sektorunun həcmi sürətlə artdıqca, maliyyə sabitliyi üçün sığorta şirkətlərinin əhəmiyyəti də bir o qədər artır. Sığorta şirkətlərinin maliyyə aktivləri 1999-2008-ci illər ərzində təxminən 90% və avrozona üçün ÜDM isə 35% -dən 50%-ə qədər artmışdır. Bu artım əsasən qeyri-həyat sığortasına olan tələbi artıran iqtisadi inkişaf və yaşlanan əhalini həyat sığortaçısına daha çox əmanət ayırmağa sövq edən dövlət islahatları ilə əlaqələndirildi.

Sığorta şirkətlərinin təkmilləşdirilməsi və onların əhatə dairəsinin genişlənməsi üçün rəqabət əsas şərtlərdəndir. Sığorta şirkətlərinin fəaliyyəti sığorta xidmətlərinin satışlarını həyata keçirməkdən ibarətdir. Satışların hər bir sığorta şirkətinin marketing funksiyasının əsası olduğu danılmaz haldır.

Bu o deməkdir ki, keyfiyyətinə, qiymətinə, mövcudluğuna və rəqabət üstünlüyünə görə potensial sığorta xidmətlərinin müştərilərin ehtiyaclarını ödəyəcək sığorta xidmətlərini planlaşdırmaq və yaratmaq lazımdır.

Sığorta şirkətləri öz fəaliyyətlərini yaxşılaşdırmaq üçün sığorta bazarını yaxşı bilməli, mütəmadi olaraq zəruri tədqiqatlar aparmalı, siyasət, qanuni həll yolları,

rəqabət fəaliyyətləri və bu kimi hallarla əlaqəli olan mühitdə bütün prosesləri təhlil etməli, cəmiyyətdəki öz imicləri və bu kimi cəhətlərdən güclü və zəif tərəflərini yaxşı araşdırmalıdır.

Sığorta bazarında marketing tələb və təklifi təmin etmək üçün əsas rol oynayır, Bir xidməti satmaq, güvən tələb edir. Marketing sığortada çoxşaxəli rol oynayır, bir tərəfdən xidmətin təhlükəsizliyini təmin etməli və müştəridə inam formalaşdırmalı, digər tərəfdən isə vətəndaşların risklərdən qorunma modelləri barədə məlumatlılığını artırmalıdır.

Sığorta bazarında marketing 4 elementdən ibarətdir.(<http://journals.euser.org>)

1) Məhsul -bazarı sığorta məhsulları homogenidir, yeni məhsulun bazara təqdim edilməsi, uzun müddət ərzində sığorta məhsulunun inkişaf etdirilməsini tələb edir. Sığorta məhsulu çeşidinin olduqca müxtəlif olmasını nəzərə alaraq, istehlakçılar bu məhsulları satın almağa inandırmaq, sığorta bazarının əsas məqsədlərindən biri olan etibarlılığı təmin edir.

2) Qiymət- sığorta bazarında ən vacib komponent sığortaçının təklif etdiyi xidmət və ya məhsulun qiymətidir. Riskləri idarə etmək üçün alətlər olmalıdır. Sığorta şirkətləri xərcləri ödəməyə xidmət edən qiymət siyasəti təqdim edirlər.

3) Təqdimat- bu, sığorta bazarının təklif etdiyi məhsul və ya xidmətlər üçün müsbət bir inam yaratmaq məqsədilə sığortaçı və istehlakçılar arasında ünsiyyət prosesidir.

4) Paylama- sığorta məhsullarının paylanması birbaşa və dolaylı yollarla həyata keçirilir. Sığorta bazarındakı birbaşa kanallar, sığortaçı ilə müştəri arasında sıx əlaqələrin qorunması üçün müxtəlif iqtisadi təbliğat metodlarından istifadə edərək uzunmüddətli bazar inkişafını təmin etmək üçün strategiya hazırlayan sığortaçılardır. Bir sözlə sığorta paylanması, satış müqavilələrinin bağlanması, xidmətlərin satılması, təklif edilməsi, məsləhət verilməsi deməkdir.

İnnovasiya bir çox sahələrdə mövcuddur. Müəssisələr və istehlakçılar yeni texnologiyaları tətbiq etdikləri üçün yalnız sürətli uyğunlaşma bacarığı olanlar zirvəyə qalxa bilirlər. Sığorta şirkətləri effektivliyini və müştəri təcrübələrini

artırmaq üçün ən son texnoloji yenilikləri özündə cəmləşdirən müasir təşkilatlar arasındadır.

Yeni texnologiyalar vasitəsi ilə yenilik etmək maliyyə sektorundakı dəyişikliklərin əsas amilidir. Sığorta sektoru bu cür inkişaflardan istisna deyil və yeni xidmət göstərmə üsulları ilə yanaşı daha yaxşı risk müəyyənləşdirmə və azaltma tədbirlərinə səbəb ola biləcək geniş imkanlar mövcuddur ki, bunlara

“InsurTech” deyilir. Insurtech-mövcud sığorta sahəsində qənaət və səmərəliliyi artırmaq məqsədi ilə sığorta sektoruna yenilik gətirmək və sığorta bazarlarının tənzimləyici segmentinin inkişafına təsir etmək potensialına malik yeni texnologiyaları təzahür edir.

2019-cu il dekabr ayının əvvəllərində meydana çıxan Covid-19 demək olar ki, iqtisadiyyatın hər sahəsini, o cümlədən sığorta sektorunu da təsiri altına aldı. Pandemiya həm sığortaçı, həm də müştərilər üçün mənfi hadisələrə gətirib çıxarsa da, lakin təcrübədə eyni zamanda sığortaçıların yenilik etmək və rəqəmsal bir gələcəyə investisiya qoymaq söylərini təsdiqlədi. Insurtech, rəqəmsal yeniliyin ümumilikdə sığorta sektoruna gətirilməsində çox vacib və davamlı bir rol oynayacaqdır. Sığorta şirkətlərinin həyata keçirdikləri yeniliklər gələcək illərdə sığorta sektorunun rolunu daha da artırıcaq.

3.2. İnkişaf etmiş ölkələrin sığorta sistemindəki yeniliklərin Azərbaycanın sığorta sisteminə tətbiqi və Azərbaycan maliyyə bazarlarında sığorta şirkətlərinin rolunun yüksəldilməsi istiqamətləri

Azərbaycanda sığortanın inkişafı 1917-ci il inqilabından əvvəlki dövr, 1917-1990-cı illəri əhatə edən dövr, 1990-cı ildən bu günə qədər gələn müasir sığorta dövrünü əhatə edərək 3 mərhələ keçmişdir. 1910-cu ildə artıq Bakıda 18 sığorta şirkəti, 1912-ci ildə isə bu sığorta şirkətlərinin sayı artaraq 30-a çatmışdı. Bu təşkilatların fəaliyyətinin əsasını Xəzər dənizindəki gəmilərin sığortası təşkil edirdi və bu sahədə rus şirkətləri böyük yer tuturdular.

Sığorta bazarı Azərbaycanda müstəqil olaraq 1990-cı ildən sonra inkişaf etməyə başladı. XIX əsrin ortalarından başlayaraq neft sahəsində baş verən

canlanma ilə əlaqədar sahibkarlıq fəaliyyətinin artması sığorta sektorunda da inkişafına təkan verdi. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Sığorta Nəzarəti 1991-ci ildə yaranmış və bu təşkilatın vəzifələri ölkədəki sığorta xidməti bazarını tənzimləməli, sığorta şirkətlərinin, sığortalının və dövlətin mənafeyini qorumaq, metodik rəhbərliyi həyata keçirmək, müvafiq normativ və hüquqi sənədləri hazırlamaqdan ibarət olmuşdur. 1991-ci ildən bu yana sığorta qanunvericiliyin inkişafı ilə əlaqədar olaraq, 20-yə yaxın qanun və normativ hüquqi akt qəbul edilmişdir. Həmin il ərzində Azərbaycanda 53 milli 9 müştərək olmaqla 62 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərirdi. 1993-cü il yanvar ayında Azərbaycan Parlamenti Azərbaycan tarixində ilk dəfə "Sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu qəbul etdi. Hazırkı dövrdə sığorta bazarı inkişaf mərhələsindədir. 30 dekabr 2008-ci ildə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafı ilə bağlı Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında sərəncam imzalandı və bu dövlət proqramının imzalanması ölkəmizdə sığorta sektorunun hərtərəfli inkişafına təkan verməyə başladı.

Respublikamızda sığorta könüllü və ya icbari ola bilər. İcbari sığortanın qaydaları, şərtləri və növləri qanunla müəyyən edildiyi halda, könüllü sığortanı həyata keçirməyə səlahiyyətli sığorta şirkətləri könüllü sığortanın qaydalarını və növlərini özləri müəyyən edə bilərlər.

Sığorta şirkətləri 40-dan çox icbari və könüllü sığorta forması təklif edirlər. Lakin bu kifayət qədər ürəkaçan statistika deyil, çünki inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisə etdikdə 300-dən çox müxtəlif sığorta xidmətlərinin olduğunu görə bilərik. Bununla yanaşı, inkişaf etmiş ölkələrdə sığorta bazarının ÜDM-də payı 15-20% olduğu təqdirdə, Azərbaycanda bu göstərici olduqca az - 0,5-1%-i əhatə edir. Bu kimi problemlər hazırda sığorta şirkətinin inkişafına maneə törədən faktorlardır. Bu problemləri nəzərə alaraq sığorta bazarının ölkəmizdə inkişafı üçün bir sıra tədbirlər zəruridir.

1. İnkişaf etmiş ölkələrin sığorta bazarlarında olan təcrübəsindən istifadə etmək;

2.Sığorta təşkilatları tərəfindən sığorta xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılmasına yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi və sığorta sahəsində idarəetmə çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması;

3.Sığorta sistemində qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;

4.Sığorta şirkətlərinin fəaliyyətlərin təkmilləşdirilməsi üçün dövlət nəzarətinin aparılması;

5.Əhalinin sığorta sektoru haqqında mütəmadi məlumatlandırılması və sığortaya olan inamsızlıqların aradan qaldırılması üzrə tədbirlər görülməsi.

Sığorta bazarı ölkəmiz üçün yeni sahə olmasına baxmayaraq iqtisadiyyatda mühim yer tutur. Sadaladığımız tədbirlər sığorta sahəsinin və həmçinin, iqtisadiyyatın inkişafı üçün əhəmiyyətli rola malikdir.

Bir sığorta şirkəti yarandıqda kapitalın formalaşmasının başlıca elementi nizamnamə kapitalıdır. Şirkətin fəaliyyət göstərdiyi müddətdə öz kapitalının daha da artırılması mənfəət, investisiya gəliri kimi müxtəlif mənbələr hesabına həyata keçirilir. Sığorta şirkəti müəyyən dərəcədə öz kapitalına sahib olmalıdır.

Cədvəl 8: Azərbaycan Respublikası sığorta şirkətlərinin kapital həcminin dinamikası.
(min dollar)

	2009	2010	2011	2012
<i>Nizamnamə kapitalı</i>	407,3	552,0	567,7	596,7
<i>Ehtiyat kapitalı</i>	1,4	1,7	2,1	25,2
<i>Əlavə kapital</i>	41,8	50,6	74,1	200,5
<i>Bölüşdürülməmiş kapital</i>	12,7	21,4	18,6	83,2
<i>Səhmdar kapitalı</i>	461	623,3	659,7	900,5

Mənbə: Müəllifin hesablamaları.

2009-2011-ci illər üzrə müqayisə etsək görürük ki, nizamnamə kapitalında artım müşahidə olunmuşdur. 2011-ci ildə təxminən 568 milyon dollar olmağına baxmayaraq, 2012-ci ildə bu məbləğ 29 milyon artaraq- 597 milyon dollara

çatmışdır. Səhmdar kapitalında isə 2012-ci ildə 2011-ci ilə təxminən 36% artım müşahidə olunur.

Hər il sığorta şirkətlərinin öz kapitalının həcmi artır və bu da Azərbaycanın sığorta sahəsində investisiya imkanlarını müəyyənləşdirmək üçün başlıca amildir. Səhmdar kapitalının tədricən artması sığorta şirkətlərinin maliyyə dayanıqlığını gücləndirməklə bərabər, investisiya fəaliyyətlərinin stimullaşdırılması üçün də imkanlar yaradır.

Sığorta sahəsi inkişaf etmiş ölkələrdə sığorta şirkətləri əsasən investisiya alətlərindən səmərəli istifadə etməklə gəlir əldə edirlər.

Inkişaf etmiş ölkələrdə bütün daxili investisiyaların 70%-ə yaxını sığortaçılar tərəfindən həyata keçirilən investisiyalardır.

Milli sığorta şirkətlərinin iqtisadiyyata əhəmiyyətsiz investisiya qoyuluşları, yalnız investisiya alətlərinin aşağı investisiya cəlbediciliyi və dövlət zəmanət mexanizmlərinin çatışmazlığı ilə deyil, həm də sığortaçının investisiya potensialını optimal şəkildə idarə edə bilməməsi ilə əlaqədardır. Xarici sığorta şirkətlərindəki investisiya gəliri, ümumi gəlirlərin 20-30% -ni təşkil edir

İnvestisiyanı sığorta işinin vacib funksiyası olduğunu nəzərə alaraq, Azərbaycan sığorta şirkətləri üçün bu göstərici hələ yetərsizdir ki, bu da milli sığortaçılar tərəfindən bu növ əməliyyatların zəif inkişafından xəbər verir.

Müəyyən iqtisadi şərtlər olduqda sığorta şirkətləri investisiya fəaliyyəti həm müəyyən iştirakçılar, həm də bütövlükdə bazar üçün nəzərəcarpacaq dərəcədə iqtisadi effekt verəcəkdir.

Sığorta şirkətlərinin investisiya fəaliyyətinə aşağıdakıları daxil etmək olar:

- qiymətli kağızlar bazarı da daxil olmaqla adekvat bazar infrastrukturunun mövcudluğu;

- investisiya alətlərinin təkmilləşdirilməsi;

- yerli maliyyə sisteminin stabilliyi;

- qüvvədə olan sığorta qanunvericiliyi;

- bazar iqtisadiyyatının davamlı inkişafını təmin etməyə imkan verən digər makroiqtisadi şərtlər. (www.maliyye.gov.az)

Nəticə və təkliflər

Sığortanı iqtisadi cəhətdən müzakirə etməli olsaq onun mənasının yalnız təminat və kompensasiya olmadığını görə bilərik. Əvvəlki fəsillərdə söylədiyimiz kimi iqtisadiyyatın inkişafında sığorta sistemi vasitəsilə cəlb olunan investisiyalara daima ehtiyac olmuşdur. Sığorta fondlarında toplanan maliyyə vəsaitləri iqtisadiyyata yatırımların vacib mənbəyidir. Azərbaycan Respublikasının sığorta şirkətlərinin investisiya həcmi maliyyə bazarlarının ayrılmaz hissəsidir.

Azərbaycanda sığorta şirkətlərinin sığorta ehtiyatlarını istiqrazlar kimi maliyyə alətlərinə yatırım imkanının təmin olunması maliyyə bazarlarının inkişafına da təsir göstərə bilər. Sığorta fondları qiymətli kağızlar bazarının formalaşması və inkişafında əhəmiyyətli rola malikdir.

Ölkəmizdə sığorta sektoru inkişaf etdikcə, təkcə sığorta şirkətlərinin investisiya gəlirləri artmayacaq, həmçinin investisiyaların idarə olunması daha təsirli olacaqdır. Sığorta şirkətlərinin resurslarının ən optimal şəkildə bölüşdürülməsi investisiya gəlirlərinin artmasına kömək edir və milli sığorta şirkətləri sabit fəaliyyət göstərir. İstisna bir hal kimi, investisiya gəliri sığorta öhdəliklərinin ödənilməsi üçün istifadə edilə bilər. Günümüzdə sığorta kapitalının formalaşmasına və investisiya yatırımlarına yeni yanaşmalar zəruridir, çünki sığorta şirkətlərinin investisiya fəaliyyətləri yalnız mikro səviyyədə deyil, həmçinin bütövlükdə iqtisadi sistem səviyyəsində müsbət təsir göstərir.

Ölkəmizdə əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasına şərait və yığılan sığorta ehtiyatlarının səmərəli yerləşdirilməsi imkanı ilə yanaşı, sığorta şirkətlərinin investisiya portfelinin optimal strukturunun hazırlanması, bank və sığorta fəaliyyətinin təkcə qarşılıqlı iştirakı ilə deyil, bununla yanaşı müştərək maliyyə və sığorta məhsullarının yaradılması ilə inteqrasiyası sığorta bazarını milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün vacib bir maliyyə mənbəyi halına gətirə bilər.

Milli sığorta şirkətlərinin investisiya fəaliyyətinin əsas problemləri aşağıdakılardan ibarətdir.

- investisiya sığortası fondunun yetərli qədər olmaması;
- uzunmüddətli sığorta növlərinin aşağı inkişafı;

qanunvericiliyin mükəmməl olmaması;
daxili maliyyə bazarındakı qeyri-stabillik;
qiymətli kağızlar bazarının yetəri qədər inkişaf etməməsi;
yerli sığorta təşkilatlarının investisiya portfelini formalaşdırmaq və idarə etmək üçün lazımi səriştələrinin olmaması.

Söylədiyimiz kimi sığorta sektorunun inkişafı biləvasitə maliyyə bazarlarının inkişafına da şərait yaradır. Azərbaycanca sığorta şirkətlərinin inkişafı və yuxarıda qeyd etdiyimiz problemlərin aradan qaldırılması, həmçinin Azərbaycan sığorta sektorunun dünya sığorta sektoru sistemində uyğunlaşdırılması üçün bir sıra tədbirlərin görülməsi zəruridir. Bu yöndə bir sıra təkliflərim olacaqdır.

Respublikada sığorta təşkilatlarının sığorta, maliyyə, investisiya kimi fəaliyyətlərinin başlıca istiqamətləri müəyyənləşdirilməli və onların səmərəliliyinin artırılması, həmçinin daha çevik olmasına şərait yaratmaq adına xüsusi tədbirlərin görülməli;

Resursların hərəkətinin tənzimləyən dövlət mexanizmlərinin inkişafına və sığorta fondlarından ən səmərəli şəkildə istifadə etmək məqsədilə müxtəlif zəruri mexanizmlərin hazırlanması şərait yaradılmalı.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abdullayev Orxan, (2015), “Müasir şəraitdə müəssisələrin maliyyə resurslarının artırılması istiqamətləri”, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, 88 səh.
2. Ataşov B.X., Ələkbərov Ə.Ə., Xudiyev N.N., (2018), “Sığorta işi”, “Kooperasiya” nəşriyyat, Bakı, 415 səh.
3. Əliyeva L. (2011) “Azərbaycanda sığorta sistemi: İqtisadi və sosial proseslərə multiplikator təsiri kimi”. Bakı, “Qanun”, 108 səh.
4. XankişiyeV B.A., Abdullayev P.N., (2004), “Sığorta işi”, Bakı, “Adiloğlu”, 186 səh.
5. Xudiyev N., (2003) “Sığorta”, Bakı, “Azərnəşr” , 450 səh.
6. XankişiyeV B.A., (2006), “Sığorta fəaliyyətinin əsasları”, Bakı, 274 səh.
7. XankişiyeV B.A., (2005), “Sığorta hamı üçün”, Bakı, 73 səh.
8. “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Rus dilində

1. Адамчук Н.Г., Асабина С.Н., Турбина К.Е., (2003), “Теория и практика страхования”, Москва, “Анкил”, 704 стр.
2. Братусь С.Н., (1963), “Предмет и система советского гражданского права”, Москва, “Госюриздат”, 197 стр.
3. Данилова Е.О., Марков К.В., (2017), “Макропруденциальное стресс-тестирование финансового сектора: международный опыт и подходы Банка России”, Деньги и кредит, №10, 15 стр.
4. Еременко В.И., (2004), “Страхование право”, Новосибирск, “СибАГС”, 219 стр.
5. Лиференко Г.Н., (2005), “Финансовый анализ предприятия” , Москва, “Экзамен”, 158 стр.
6. Маркс К., Энгельс Ф., (1960), “Сочинений”, Москва, “Государственное Издательство Политической Литературы”, 839 стр.

- 7.Прокопьева Т.В., (2014), “Страхование”, Рубцовск, “Рубцовск индустриальный институт”, 140 стр.
- 8.Разумовская Е. А., Фоменко В.В., (2016) “Страховое дело”, Екатеринбург, “Под редакцией”, 256 стр.
- 9.Суханов Е. А., (2000), “Гражданское право”, Москва, “Издательство БЕК”, 355 стр.
- 10.Федорова Т.А., (2004), “Страхование”, Москва, “Экономистъ”, 875 стр.
- 11.Фогельсон Ю.Б., (2012), “Теоретические основы и практика применения”, Москва, “Норма Инфра-М”, 574 стр.
- 12.Шахов В.В., (2003), “Страхование”, Москва, “Юнити”, 311 стр.

İngilis dilində

- 1.Alizade Shamshad, (2015), “The Modern Situation of Insurance System in Azerbaijan”, The Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan, Baku, 34 pp.
- 2.Shiriyev Azer.,(2013), “Evaluation of Insurance Sector in Azerbaijan”, Eastern Mediterranean University, Gazimağusa, North Cyprus, 89 pp.

İnternet resursları

- 1.www.aa.com.tr
- 2.www.bfb.az - Bakı Fond Birjasının rəsmi saytı
- 3.www.cbar.az- Mərkəz Bankın rəsmi web səhifəsi
- 4.www.cesd.az- İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzinin səhifəsi
- 5.www.e-gov.az- Elektron Dövlət Portalı
- 6.www.fimsa.az - Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının səhifəsi
- 7.www.maliyye.gov.az
- 8.<http://iqtisadiislahat.org>
- 9.<http://journals.euser.org>
- 10.<http://oecd.org>

11. <https://www.atasigorta.az>

12. <http://www.e-qanun.az>

13. <https://www.pasha-insurance.az>

14. <https://www.stat.gov.az>

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Sığorta hüquqi tənzimlənməsinin məqsəd və prinsipləri.....	29
--	----

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: “PAŞA Həyat” sığorta şirkətinin 2019-cu il maliyyə gəliri.....	35
Cədvəl 2: “PAŞA Həyat” şirkətinin 2019-cu il üzrə xərcləri.....	36
Cədvəl 3: Sığorta şirkətləri üzrə 2019-2020 il dekabr ayı üçün sığorta haqları.....	37
Cədvəl 4: Sığorta şirkətlərinin ödənişlər üzrə reytingi.....	38
Cədvəl 5: Həyat sığortaçıları üçün istiqrazlara investisiya.....	55
Cədvəl 6: Qeyri-həyat sığortaçıları üçün səhmlərə investisiyalar.....	56
Cədvəl 7: Sığorta bazarında bazar payı yüksək olan ölkələr.....	59
Cədvəl 8: Azərbaycan Respublikası sığorta şirkətlərinin kapital həcminin dinamikası.....	63

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Daşınmaz əmlakın icbari sığortası.....	40
Qrafik 2: Sığorta sektorunun yanvar-iyul ayları üzrə göstəriciləri.....	42
Qrafik 3: 2019-cu il üzrə yığımlar və ödənişlərin sığorta strukturu üzrə faiz göstəriciləri.....	42
Qrafik 4: 2020-ci il üzrə yığımlar və ödənişlərin sığorta strukturu üzrə faiz göstəriciləri.....	43
Qrafik 5: Həyat və Qeyri-həyat sığortasının qlobal görünüşü.....	58